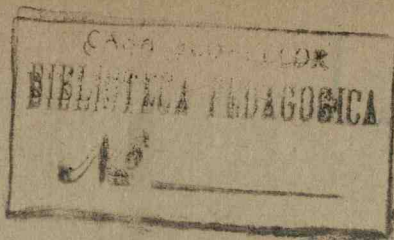

76766

230533

PROBLEMA EDUCAȚIUNII POPULARE

ȘI

ACTIVITATEA EXTRA-ȘCOLARĂ

Conferință rostită la Cercul de studii al Partidului Național-Liberal în ziua de Miercuri 15 Februarie 1912

de

Gheorghe Adamescu

Fost secretar general al Ministerului Instrucțiunii
Fost inspector general al învățământului primar

Extras din Buletinul Cercului de Studii No. 11

BUCUREȘTI

IMPRIMERIILE «INDEPENDENȚA»

17, STRADA ACADEMIEI, 17

1912

945851

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 76766
Inventar C158546

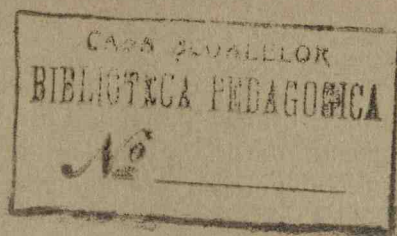
RC 117/01

B.C.U. Bucuresti

C158546

76766

PROBLEMA EDUCAȚIUNII POPULARE

ȘI

ACTIVITATEA EXTRA-ȘCOLARĂ

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA CERCUL DE STUDII AL PARTIDULUI NAȚIONAL-LIBERAL ÎN ZIUA DE MIERCURI, 15 FEBRUARIE 1912

În programul de activitate al Cercului nostru figurează și *chestiunea activității extra-școlare*. Ea formează chiar o diviziune importantă din acest program, cu o mulțime de subîmpărțiri. Așa cum a fost ea stabilită de comitetul Cercului, comportă multe și variate cercetări statistice și studii amănunțite. Colegul nostru d. Pompiliu Eliade și cu mine, cari ne-am înscris pentru a lucra împreună pentru aceste chestiuni — alături de sigur și de alți membri — am socotit că înainte de a se trata chestiunile de amănunt, va fi trebuincioasă o conferință introductivă care să prezinte trăsurile generale ale problemei.

Acesta este scopul vorbirii mele de astăzi. Îmi propun să examinez în întregul ei în mod teoretic problema educației populare, să arăt apoi ce forme de realizare practică a îmbrăcat ea în câteva din țările mai înaintate în civilizație din apusul Europei, în fine să vedem în ce raport stă cu aceste forme activitatea pe care o numim noi «activitate extra-școlară».

I

Propagarea învățaturii prin școli este o idee veche, dar grija de a face ca învățătura să se răspândească în cercuri cât mai largi, pentru ca întreaga națiune să se

tolosească de roadele ei, este o idee relativ nouă. Originea ei se poate urmări până la Luther, care a emis ideea că, deși este datorია părinților de a da educație copiilor, are și comunitatea — comuna, statul — drept să se intereseze dacă se dă educația și în caz de lipsă, să o dea dânsa, să o impună.

În scrierile lui pedagogice este izvorul poate cel mai vechiu al ideii obligativității învățământului. «Dacă guvernul are drept să trimeată la războiu pe fiii țării, tot așa îi poate sili să urmeze cursurile unei școli». Precum apărarea patriei împotriva vrăjmașilor este o datorie a tuturor cetățenilor, tot așa este și apărarea spiritului omenesc de sclavia ignoranței. Nu intră în subiectul meu să mă ocup de modul cum a evoluat, din veacul XVI până în vremea noastră, ideea obligativității școlare. Faptul este că azi vedem în cele mai multe țări europene figurând acest principiu în legislația școlară. Vom observa însă un lucru: că, ori unde s'a stabilit acest drept al statului, el s'a mărginit la o categorie de școli, la așezul învățământ primar sau elementar. În toate țările sunt mai multe școli în cari se dă acest învățământ, iar școlile celelalte, secundare superioare, sunt în număr mai restrâns. Prin urmare majoritatea locuitorilor unei țări rămâne cu învățătura dobândită în școala primară, — ca să nu vorbim de țările în cari o parte mare sau mai mică dintr'înșii nu au nici această învățătură.

Punându-ne în ipoteza țărilor celor mai fericite, se naște întrebarea: este îndestulătoare școala primară? Răspunsul este: *nu*. Secolul XIX, cu marile frământări de idei, cari au adus schimbări în atâtea direcțiuni ale vieții publice și particulare, a stabilit și această idee: *că educația intelectuală și morală ce se dă în școala primară nu este îndestulătoare ca să formeze pe cetățean, că rezultatele învățământului elementar trebuiesc întărite prin opere cari să continue și să susțină efectele învățământului primar afară din școală.*

E vorba dar să completezi educația și instrucția tinerilor cari nu pot să urmeze o școală secundară ; e vorba să întreții cunoștințele lor, se le înmulțești, să le pui în curent cu mișcarea științifică modernă; e vorba în acelaș timp să ridici moralul claselor lucrătoare și să-race, să le înlesnești a se pătrunde de rolul lor în mișcarea pentru înaintarea și prosperitatea patriei.

Iată problema a cărei rezolvire o urmărește educațiunea populară.

Cuvântul acesta e mai nou de cât ideia. N'aș putea preciza când s'a scris întâiu. Notez numai că în noul dicționar de pedagogie al lui Buisson ideia exprimată printr'însul e dată prin expresia «œuvres post-scolaires»; dar socotesc că i-au dat drept de cetățenie în limbajul oamenilor de școală cele trei congrese ce s'au ținut sub acest nume în 1906 în Milano, în 1908 în Paris, în 1910 în Bruxelles.

Operele de educațiune populară iau forme foarte variate de pe împrejurările și nevoile fie cărei țări, dar toate se leagă de o idee fundamentală, care rezultă din definiția însăș și anume: să înlesnească, să ajute și să completeze opera școlii primare.

Așa dar: să înlesnească și să ajute.

Cum se realizează aceasta?

Înainte de a cere ceva peste școala primară, trebuie ca ea însăș să dea tot ce se așteaptă dela dânsa și în primul rând e nevoie ca toți copiii unei țări să beneficieze de învățătura câtă se dă într'însa.

Școala primară e mai peste tot instituție publică ; în unele țări pot și particularii să deschiză asemenea școli, dar statul își rezervă dreptul de a le autoriza sau de a le controla ori de a face și una și alta ; în multe, învățământul este obligatoriu până la o anumită vârstă. În ce privește întreținerea, principial este admis că este în sarcina comunei. Din obligativitate derivă gratuitatea, nu numai a frecventării — ceeace par'că s'ar înțelege dela

sine — dar și a mijloacelor de învățământ ; de aceea în multe țări (d. e. Elveția, Franța) micii școlari primesc dela comune cărțile și toate rechizitele de cari au nevoie ca să învețe.

Dar dacă nu pot toate comunele să facă aceasta ? Iată cum rezultă de aici o primă formă a educației populare în rolul de *ajutătoare* a școlii primare. Orice societate care se va constitui în vederea acestui scop va fi o instituție de educație populară.

Dar să presupunem cazurile în cari comuna dă tot materialul. Nu e însă de ajuns ca să vie la școală *toți* copiii în vârsta legiuită : pe unii îi împiedică sărăcia de a urmări regulat și cu succes : n'au haine ori n'au hrana suficientă. Și lipsurile acestea sunt serioase. Cu ocazia unei anchete făcute în școlile mărginașe din Bruxelles, din 20.527 copiii supuși anchetei s'au găsit 4486 hrăniți insuficient. În București, în 1907, s'au găsit la o școală primară într'o zi 80, în alta 100, în alta 130 de copii cari veniau la școală fără să fi luat nimic. Cum pot asemenea copii să urmărească explicările învățătorului ? cum să fie vioi și atenți ?

Pentru înlăturarea acestor rele s'au creat societăți pentru *ajutorul copiilor săraci*, s'au creat *patronajii școlare*, s'au creat *cantine*.

Tot în vederea scopului de a da ajutor fizicului elevilor s'au instituit *coloniile de vacanță*.

Iată dar o serie de instituțiuni, cari funcționează în diferite țări europene, unele și la noi, cari alcătuiesc o primă grupă a operelor de educație populară. Am adoptat pentru ele numirea de : opere *peri-școlare*, cari ajută școala primară.

Prin societăți de ajutor, prin cantine, prin colonii școlare, etc. înlesnim frecventarea și facem mai fructuoase silințele învățătorilor ; dar adevăratul teren al educației populare este *după* școala primară.

Dacă privești pe tinerii cari au absolvit școala primară sau pe cei ce au trecut în vârsta obligativității, te

întrebi: sunt printre ei cari n'au învățat *tot* ce trebuia să învețe ori n'au învățat *de loc*?

Aci se așează școlile sau cursurile *de adulți și de adolescenți*, cari vor fi, de pe trebuință: pentru *analfabeți*, spre a le da primele cunoștințe neapărat necesare; pentru cei cu școală primară neterminată, spre a le completa învățăturile acestea; pentru absolvenți, spre a le *întări* cunoștințele primite în școală.

Toate aceste categorii de cursuri sunt neapărat necesare, pentru că o sumă de constatări făcute cu ocazia diferitelor anchete în diferite țări și cu ocazia recrutării arată că cunoștințele dobândite în școala primară se pierd, dacă nu sunt continuu întreținute. Dar se înțelege că nu poți chema în «școale» pe toată lumea care are nevoie să-și întrețină și să-și completeze instrucția, căci chiar ideia de «școală» are în unele țări și în unele cercuri ceva neplăcut, fiindcă dă și ideia unei constrângere. De aceea în grupa aceasta a operelor de instrucțiune *după școala primară* intră: bibliotecile populare, cari pun pe om să citească singur; cursuri și conferințe populare, sub diferite forme și numiri; petreceri instructive, serbări, excursiuni, teatre populare, etc.

Precum vedeți, toate manifestările acestea ale acțiunii de educație populară au de scop instrucțiunea, perfecționarea individului ca individ.

Dar individul trăește în societate; trebuie să-l privim și ca membru al acestei societăți; iar pentru perfecționarea lui ca atare, s'au născut operele de *educațiune socială*. Ele pot să urmărească scopuri foarte variate, dar toate trebuie să aibă ca bază ideia *asociațiunii*.

Vor fi dar *asociațiuni* cu scop *cultural*: membrii își înmulțesc în mod reciproc cunoștințele lor.

Vor fi *asociațiuni* cu scop *artistic*. Așa sunt societățile muzicale, cari organizează concerte. Așa sunt societățile pentru propagarea gustului artelor plastice.

Vor fi asociațiuni pentru educația fizică, cum sunt societățile de gimnastică.

Vor fi asociațiuni pentru protecția clădirilor, pentru protecția arborilor, pentru protecția animalelor.

Vor fi societăți contra alcoolismului.

Veți observa de sigur că, dacă vă raportați la societățile de acest fel existente la noi sau aiurea, veți afla că în compunerea diferitelor asociațiuni intră și persoane cari au o cultură superioară. S'ar părea un moment că am ieșit din domeniul educațiunii populare. În realitate, tocmai aci stă caracterul de *educație socială*: că în aceeaș grupare se pot întâlni oameni cu deosebite grade de cultură și se pot stabili între ei raporturi pe cari ideia democratică le crede necesare pentru întărirea ei.

Dar educația socială nu se face numai prin preocupări de natură culturală și artistică, ea se face în mare parte prin preocupările de natură economică.

Societățile de ajutor reciproc, pentru boală, pentru infirmitate, pentru asigurarea bătrâneții, etc. sunt forme ale acestei preocupări. Apoi asocierea micilor capitaluri în vederea unui scop: producțiune, consumațiune, credit, într'o vorbă toată mișcarea care se cuprinde sub numele de *cooperațiune* înfățișează forme multiple ale educațiunii sociale.

Toate manifestările pe cari le înșirarăm în această categorie până acum privesc pe oamenii maturi. Dar, fiind un axiom că educațiunea în orice sens e cu atât mai solidă cu cât se începe la o vârstă mai fragedă, s'au născut instituțiuni cari să pregătească pe copii în vederea solidarității sociale. Așa sunt, răspândite mai ales în Germania și în Franța, societățile de foști elevi ai unei școli, cari au de scop cultura reciprocă, ajutorul mutual, etc. și cari pe deoparte leagă pe absolvenții unei școli de școala însăș, pe de alta îi deprinde de mici cu îndatoririle sociale. Așa sunt, răspândite mai ales în Franța, Belgia și Italia, mutualitățile școlare.

Mutualitățile școlare sunt din cele mai tinere instituții de educație populară.

Ele s'au născut dintr'o preocupare înaltă și urmăresc o adevărată reformă socială.

Cei cari au avut ideia creării acestor mutualități, au pornit dela o constatare de fapt: în țările civilizate există societăți de ajutor mutual și toate aceste societăți trec prin mari greutăți din cauză că nevoile ce trebuiesc satisfăcute sunt mai mari decât produsul depunerilor ce se pot cere dela societari.

În țară la noi avem ca exemplu societatea funcționarilor publici, care a început acordând ajutoare în caz de lipsă de funcție pe timp de 6 luni, plata integrală a medicamentelor și a medicului, pensuni destul de importante, ajutor pentru înmormântare și toate aceste avantaje după un stagiu foarte mic și unele chiar a doua zi după înscrierea în societate. Entuziasmul a fost mare în primele timpuri, dar veniturile societății n'au putut să acopere toate cheltuelile și au fost nevoiți să impună condițiuni mai grele și să împuțineze foloasele societărilor. Și pe măsură ce se făcea această restrângere, scădea și numărul societărilor, cari din punct de vedere individual judecau foarte drept («de ce să dau banul meu, dacă foloasele sunt de minimă importanță?»), dar din punct de vedere al mutualității judecau rău, pentru că făceau din ce în ce mai grea funcționarea societății.

Să vedem dacă putea să fie altfel.

Ce se petrece cu aceste societăți de ajutor mutual?

Un număr de persoane, mai toate în vârstă de 30—40 de ani, chiar mai mult, se asociază ca să-și asigure ajutor de boală, pensie, etc. Este natural să fie și foarte multe cazuri de boală, este natural să vie curând și epoca pentru a se plăti pensiunea: după ce ai cotizat 10—15 ani, pretinzi pensia, dar uiți că suma depusă de tine a fost așa de mică și a fructificat într'un timp așa de scurt în cât pentru a da pensii trebuie să ai cu totul alte venituri extraordinare și atunci fatalmente societatea alunecă și tinde a se transforma din societate

mutuală în societate... de binefacere, care adică primește numai binefacerile altora din afară. Și asemenea alcătuiri sunt foarte șubrede și în cazul când ele pot trăi, atunci numărul celor ajutați de ele trebuie să fie foarte restrâns.

Cam acestea sunt constatările de fapt, făcute de cei cari s'au interesat de mișcarea mutualistă.

Dacă însă — și-au zis ei — în loc să înceapă cineva a se îngriji de viitor la vârsta matură, s'ar gândi (sau ar fi îndemnat, pus să se gândească) din fragedă vârstă, atunci fiind, în mod natural, un timp mai îndelungat de cotizare, se vor putea aduna sume mai importante ca să se dea pensuni — și dacă numărul depunătorilor, în loc să fie restrâns, ar fi foarte mare, ar cuprinde sutele de mii de copii cari sunt într'un moment dat în școli și aceștia ar rămânea după intrarea în viață membri ai mutualității și ar urma cu depunerile, în acest caz ai avea o întindere așa de mare a operațiunilor în cât ai rezolvi o mare problemă socială. Iată mii și milioane de lucrători înfrățiți prin mutualitate, oameni săraci, dar asigurați pentru ziua de mâine, pentru bătrânețe, pentru accidente, iată-i înălțați, scăpați din ghiara mizeriei, iată-i deveniți oameni, deveniți cetățeni.

Este un vis aceasta? Poate că unii ar fi înclinați să zică așa. Să cercetăm lucrul.

Dacă analizăm ideia pe care se întemeiază societățile mutuale, vom găsi trei elemente: economie-prevvedere-mutualitate.

Economia este introdusă în școală: în foarte multe țări există case de economie școlară. În Franța, depunerile copiilor ajunsese anii trecuți la 13 milioane. La noi s'a introdus economia în școale în anul 1881, dar nu s'a aplicat de cât în școalele primare.

Prin urmare, primul element îl avem: economia.

Ce face absolventul școlii primare, care-si ia libretul și intră în viață? Cheltuește, în cel mai bun caz pentru o nevoie reală momentană, toată suma adunată. La viitor nu se gândește. Trebuie dar să înveți pe copil

prevederea : să-l faci să înțeleagă că, dacă va lăsa depusă suma și va continua să depună, va avea în viitor foloase mai mari. La capătul acestor foloase pe cari i le pui înaintea este pensiune. Dar ce pensiune se poate căpăta pe urma minimei depuneri a unui om sărac? Dacă unul poate puțin, mai mulți la un loc vor putea mai mult : iată mutualitatea.

Aceste idei s'au pus în practică mai întâiu în anul 1881 în Paris. După inițiativa lui Cavé, ajutat de Buisson, fost director al învățământului primar din Paris, se întemeiază în al XIX arondisment prima *societate școlară de ajutor mutual și de retragere*.

Iată cum s'a organizat această societate.

Copiii chiar dela vârsta de 3 ani pot să devie societari. Ei depun săptămânal 10 centime ; din acestea, 5 centime se adună spre a forma un fond comun ; iar 5 se întrebuintează pentru constituirea unui libret personal de retragere, care rămâne proprietatea fiecărui societar.

Fondul comun este fondul de ajutor mutual. Din el se dau ajutoare în caz de boală. Obișnuitul fel de ajutor este o îndemnizare de 50 centime pe zi pentru toată vremea cât copilul societar e bolnav.

Suma care rămâne se capitalizează anual și formează un fond comun inalienabil din care se vor constitui pensiuni societarilor când vor avea vârsta de 55 de ani și vor fi contribuit ca membri în timp de 40 de ani.

Partea cealaltă (5 centime) se adună și când se strâng 5 lei, se ia un libret personal pentru *capital rezervat* (În Franța la toate casele statului se primesc asemenea depuneri) pe numele elevului. Suma pe care o adună el prin acest libret nu o poate încasa la ieșirea din școală ca în cazul *depozitului liber* (La noi nu există decât depozit liber). Astfel în vârsta când ispitele sunt mai primejdioase, când e să intre tânărul în armată sau după ce iese, nu poate cheltui economia.

Mai târziu, când devine om matur, găsește libretul ; acesta îi deșteaptă amintiri din copilărie, este ca o

fășie din viața trecută, e un îndemn să reia vechiul obicei și să adune și de aci înainte.

Acestea au fost ideile întemeietorilor. Societatea din arondismentul XIX a găsit imitatori. În anul 1900 erau 400.000 elevi în diferitele societăți de acest fel, cu o economie 1.000.000 fr.

Pentru răspândirea ideii și pentru susținerea încercărilor izolate s'a format o *uniune a mutualităților școlare*, care publică un buletin anual și alte broșuri necesare pentru reușita cauzei.

În Belgia ideia mutualităților școlare s'a introdus din Franța și prima încercare s'a făcut în 1896. Toată lupta au dus-o institutorii și învățătorii îndemnați de ministrul instrucțiunii, care a introdus în școlile normale un curs special de *prevedere*, și care a trimis pe inspectorii școlari să țină conferințe cu membrii corpului didactic și să le dea toate îndrumările. La aceste conferințe s'au chemat și părinții copiilor și s'au făcut și societăți mutuale mixte (copii și adulți).

Nu e de mirare că în 1904 avem în Belgia 3049 de societăți mutuale școlare cu 114.831 elevi din școlile primare și 13.891 din școlile de adulți, adică un total de 128.722 de asociați, cari au vărsat o sumă de 1.630.200 fr. din cari 1.176.000 cei din școlile primare și 454.200 cei din școlile de adulți.

Când faptele acestea au fost cunoscute în Italia, Ministerul instrucției în 1902 a dat o circulară recomandând înființarea de mutualități, a trimis la Paris pe un delegat să studieze organizarea celor de acolo și l-a însărcinat să se ocupe cu propaganda ideii în toată Italia.

Curând ideia prinse teren. Astăzi două centre, Milano și Ancona, se întrec în organizarea de mutualități, dând sfaturi și înlesnind silințele singuratică din alte orașe.

Natural, fiind toate societățile acestea tinere, nu putem vedea rezultatul final al eforturilor lor. Nici una în nici o țară n'a ajuns să dea pensuni membrilor cari au cotizat 40 de ani. De aceea suntem, în ce privește fondul de pensuni, în domeniul teoriei; dar în ce privește fondul

de ajutor la boală, suntem în plină realitate. Din cotizațiile copiilor, din subsidiile ce primește societatea, fondul de ajutoare se alimentează deajuns ca să dea indemnizarea în caz de boală ori să plătească medicul și să aibă încă la finele anului un excedent pe care să-l treacă la fondul inalienabil.

II

Iată întreaga problemă a educațiunii populare. Se vede cum centrul îl formează școala primară, școala celor mulți, și cum alături și în lături și deasupra se așează o varietate de manifestațiuni cari toate au de scop desăvârșirea educațiunii cetățenești, adică punerea în stare a poporului de a se guverna prin sine însuș.

Va fi interesant să cercetăm cum se realizează în practică în câteva țări aceste preocupări atât de înalte.

Voiu lua în primul rând Elveția, pentru că acolo aflăm unele din formele cele mai înaintate ale organizațiunii politice, cum este sufragiul universal, reprezentarea minorităților și dreptul de referendum.

Fiind o republică federativă, fiecare canton își are constituția lui și viața lui proprie de stat. În cantoane cea mai însemnată afacere de stat este conducerea școlilor. Cele mai însemnate sărbători dintr'un oraș sunt cele școlare. «Școala devine pentru Elvețian centrul preocupărilor sale. Copil, învață la școală; absolvent, el devine membru într'o societate școlară; om matur, se asociază la mersul școlii fiind membru în comitetul școlar al comunei sau participând ca alegător al acestui comitet; părinte, se leagă de școală prin copilul său.»

Fiecare canton își organizează cum vrea sistemul său de învățământ; confederațiunea cere însă ca toate să aibă învățământul primar obligator și își rezervă dreptul de a controla acest învățământ.

Invățământul popular — care face, cum am văzut, o secțiune bine distinctă din educațiunea populară — este în Elveția o clădire foarte complicată, din pricina diversității de întocmire, dar are la bază principii generale comune.

Școala primară este *pregătită* prin școalele de copii mici, cari iau, de pe trebuință, în unele locuri forma de de aziluri unde se păzesc copiii ai căror părinți se duc la lucru în ateliere, în altele forma de grădină de copii. Acestea privesc vârsta la 2—3 ani până la 6—7 ani.

Urmează apoi școala primară propriu zisă, care e *pretutindeni* obligatorie și care reține pe elev dela 6—7 ani până la 15—16 ani. Trebuie să adaug că elevii săraci sunt ajutați în diferite moduri, iar în mod general materialul școlar este gratuit. Un canton mic ca Neuchâtel a cheltuit în 1903 pentru aceste furnituri școlare suma de 84.509 fr. (22.135 elevi; 3,82 fr. de elev).

Școala primară este *întărită* prin școli *complementare*, școli *secundare rurale*, *academii profesionale* (cursuri de ucenici), *cursuri publice de seară* sau *de duminică*, cu o variație mare de întocmiri, toate gratuite, în unele părți facultative, în altele obligatorii.

Tot acest învățământ popular are un *control* foarte original și în adevăr vrednic de admirat. Este *examenul recruților*.

La recrutare, fiecare tânăr, care nu a urmat un liceu sau o școală superioară, trebuie să treacă un examen. El se trece înaintea unei comisiuni numite de consiliul federal și constă din: citire, scriere, calcul, geografia, istoria și constituția Elveției.

Primul examen s'a ținut în 1875 și s'a constatat că erau 3,6% analfabeți. Analfabeții și cei cari nu iau note suficiente, sunt siliți a urma o școală de recruți. În fiecare an se publică rezultatul și se vede care canton a obținut note mai bune și care mai rele.

Elvețienii văd în acest examen o instituție de mare

folos și au dreptate. Iată ce citim în darea de seamă despre expoziția școlară din 1896:

«Organizarea rațională a examenului recruților a provocat o dezvoltare însemnată a școlai elvețiene. Ca să se conformeze cu nevoile acestui examen, mai multe cantoane au modificat legile școlare, au stabilit școli complementare și cursuri de repetiție, au supravegheat din ce în ce mai mult frecventarea obligatorie a învățământului primar. Toate caută ca recruții lor să obțină note mai bune și o medie generală mai ridicată. Publicarea statisticei anuale le invită să rivalizeze între ele prin stăruință. Într'un cuvânt, instituția examenului pedagogic al recruților a fost punctul de plecare și cauza unor considerabile progrese. (pg. 325).

Ca să umple lipsurile ce s'ar putea găsi la tinerii din canton, fiecare guvern cantonal ia măsurile pe cari le crede mai potrivite. În 14 cantoane școlai de perfecționare făcute în vederea examenului recruților sunt obligatorii, în celelalte sunt facultative. În unele cantoane, dela 15—16 ani până la 21 urmează tinerii cursuri de duminică sau serale, în altele tinerii sunt luați (sau chemați) numai în ultimii doi sau în ultimul an care precede epoca recrutării și sunt ținuți să urmeze la o școală de perfecționare în mod regulat.

Școala primară este ajutată și de o sumă de «*instituțiuni de utilitate publică*», cum le numește un profesor elvețian R. Hotz (în cartea sa «Das Schweizerische Unterrichts-wesen». Basel 1904). Ce sunt acestea?

- a) cantine școlare. În cantonul Luzern s'a cheltuit în 1900—1901 suma de 28.639 fr. pentru aceasta;
- b) împărțire de haine și ghete;
- c) colonii de vacanță;
- d) împărțire de lapte sterilizat la copiii slabi;
- e) sanatorii pentru școlarii bolnavi.

Trebue să adăog că preocuparea de a da învățatură tuturor copiilor merge până la crearea de școli speciale nu numai pentru surdo-muți și orbi, cari evident n'ar

putea merge la școală cu ceilalți copii, dar și pentru epileptici, bâlbâiți și înapoiți, cum și pentru copiii rău nărașiți (școli de corecție).

Negreșit că toate aceste instituții trebuie să coste sume mari și pe particulari și pe cantoane.

Iată câte-va date statistice. Nu sunt prea recente, dar sunt îndestulătoare ca să susțină punctul nostru de vedere.

— În volumul ce se publică anual în Geneva de către P. Stroehlin («Education en Suisse») se arată pentru anul 1901 suma de 51.700.000 pentru instrucția publică, adică 15,50 fr. de locuitor. Iar din această sumă, *cea mai mare parte e absorbită de învățământul popular: 34.000.000 fr.*

Pentru anul 1902 citata carte a lui Hotz arată pentru întregul învățământ 55.724.250 fr.; iar publicația statistică oficială («Statistisches Jahrbuch der Schweiz» 1904) ne spune că *s'a cheltuit în acest an pentru școlile primare 35.090.471 fr. și pentru învățământul complementar 5.563.045 fr.*

În schimbul acestor sacrificii Elveția a ajuns să ocupe unul din primele locuri între statele Europei din punct de vedere al răspândirii instrucției în popor. Și cu mândrie poate să scrie profesorul elvețian *I. Reverchon*: «Analfabeții au devenit un basm în țara noastră» (L'illettré est devenu un mythe en nos contrées).

În adevăr, statistica ne arată că Elveția în 1889 avea 3% analfabeți («La grande Encyclopédie»¹), iar în 1894 se constata la recrutare **0,6%** **analfabeți** («Levasseur, Enseignement primaire dans les pays civilisés»). Și fiindcă nu am în acest moment o dată mai nouă, nu e nici un motiv să socotim că Elveția a dat înapoi.

¹) Procentul acesta e probabil să fie mai mic, dacă este exact cel din 1875 și cel din 1894.

III

În Franța educațiunea populară se prezintă în modul următor, de pe date din 1910 :

Aci sunt două direcțiuni deosebite : este activitatea *laică* și activitatea *catolică*.

Pentru Franța nu ne vom ocupa de școala primară, ci numai de partea din educația populară care iese afară din cadrul școlii.

Acolo funcționează o asociațiune care se numește «Ligue française de l'enseignement», care a fost fondată în 1868 de Jean Macé și care a trecut prin perioade de criză și de înflorire și acum este un fel de federațiune de societăți cari au de scop cultura poporului.

Ea a pornit o acțiune puternică pentru răspândirea educației populare, prin anul 1894—95.

Întâiu a reluat cursurile de adulți instituite de V. Duruy și cari au funcționat între 1863—1870 și le-a dat un caracter mai practic și astfel în 1909—1910 s'au înregistrat 50.000 cursuri cu 65.000 institutori și cu 700.000 elevi, băieți și fete.

«Dar cursul de adulți nu constituie forma adevărat originală și vie pe care educațiunea populară a îmbrăcat-o la finele sec. XIX și la începutul celui de al XX. Au răsărit deodată o sumă de opere cu caracter social cari dau școlii publice pe deoparte o influență din ce în ce mai mare, pe de alta o înfățișare cu totul nouă,

zice d. *Ed. Petit* în Dicționarul pedagogic al lui Buisson (la vorba *Oeuvres postcolaires*).

Aceste opere sunt :

Lecturile populare, citiri precedate de explicații asupra autorului și asupra scrierii din care se citește. Poetul Maurice Bouchor și-a făcut o specialitate din aceste lecturi. El a alcătuit chiar o cărticică de care se pot

servi institutorii și cei ce organizează adunări de educație populară.

Conferințe însoțite de proiecțiuni luminoase. Ele pierd acum încet, încet din succes, din pricina reprezentațiilor de cinematograf, după relația lui E. Petit, dar cred că remediul ar fi să se întrebuițeze aparate cinematografice de către organizatorii conferințelor. În ultimii zece ani s'au ținut peste 100.000 de conferințe prin școale și prin cazarme.

În orașele principale funcționează un mare număr de societăți cari organizează cursuri și conferințe. Din acestea sunt vestite două din Paris : Societatea politehnică (Association polytechnique) și Societatea filotehnică (Ass. philotechnique). Opera de educație populară are, cum am zis, un centru în Liga învățământului din Paris, care pune în legătură o societate cu alta, înlesnește schimbul conferențiarilor și semnalează nevoile diferitelor localități.

Pentru scopul economic lucrează mutualitățile școlare, patronajele școlare, asociațiile de foști elevi.

În 1910 *mutualitățile* au avut 820.000 de depunători școlari.

În urma legii din 15 Aprilie 1910 ele se pun în legătură cu legea cea nouă pentru retragerile uvriere și țărănești.

Suma economisită de acești elevi a fost în ultimul an 4.000.000, din cari 1.000.000 s'au cheltuit cu ajutorul pentru boală.

Dar știți ce mai fac aceste mutualități școlare?

«În dep. Jura, Vosges, Doubs s'au fondat cu parte din fonduri societăți școlare forestiere cari cumpără terenuri și plantează păduri».

Patronajele laice adună pe elevii școalelor publice când sunt liberi (Joia și Dumineca) și-i scapă de primejdiile stradei. Adunările lor sunt distractive, dar morale

în acelaş timp. În 1894 erau 34 de instituţii de acest fel; iar în 1910 numărul lor s'a ridicat la 2468.

Alături cu patronajele laice lucrează cele *catolice*. Acestea procedează în acelaş fel, dar, natural, în vederea altor idei. Oricum să fie, şi unele şi altele servesc la ridicarea nivelului cultural şi moral al păturii sărace din ţară.

Asociaţiunile de foşti elevi organizează concerte, se-
rate teatrale, baluri, excursii, vizite prin muzee; precum
şi cursuri de cânt, de danţ, de dicţiune, de scrimă. Ele au
în vedere şi un scop economic şi filantropic: au biu-
rouri de plasare, cari înlesnesc muncitorilor să-şi găsească
de lucru şi să poată afla ajutor la nevoie. Francezii nu-
mesc aceste societăţi «*Les petites A*». În 1894 când s'a
început activitatea pe acest teren erau 56 de asemenea
societăţi; în 1910 se socoteau 6278 de societăţi. Ele
sunt, poate, cele mai prospere din toate operele ace-
stea cu scop de educaţie socială.

Această activitate cere, natural, şi sacrificii băneşti.
În anii din urmă s'a putut stabili, după Petit, un bud-
get de 4.300.000 fr. din cari 2.000.000 *dela particulari*,
1.500.000 *dela comune* şi 800.000 *daţi de stat*.

IV

Să vedem acum ce am făcut noi pentru învăţămân-
tul popular şi apoi vom cerceta cum se naşte aşa zisa
activitate *extra-scolară*.

La noi, organizarea învăţământului elementar este, re-
lativ, foarte nouă. Trebuie să luăm ca punct de plecare
anul 1864, pentru că atunci legea decretează pentru pri-
ma dată obligativitatea învăţământului primar (art. 6),
iar constituţia din 1866 stabileşte acelaş principiu în
art. 23.

Dar o lege cât de bună nu dă roade, dacă nu se poate aplica.

Am auzit pe mulți făcând următoarea observație : «D-voastră cari cereți școli și iar școli, ați avut instrucția primară obligatorie în vreme pe peste 40 de ani, de ce n'ați făcut să dispară ignoranța, de ce numărul analfabeților e așa de mare» ?

Cu alte cuvinte : falimentul școlii primare !

Acuzația este absolut gratuită și vine de acolo că nu s'a studiat de loc chestiunea. Poate că și acuzatorii au o scuză : că chestiile de educație națională nu prea se pun la îndemâna tuturor.

Ia să cercetăm lucrurile de aproape.

Care era, în 1864, situația școlii primare și în deosebi a celor rurale ?

Nu e ușor de stabilit cu exactitate numărul școlii. Avem rapoarte, avem budgetul din acel an, avem dări de seamă de mai târziu, dar datele nu concordă între ele.

Budgetul din 1864, prevede în ambele principate 2667 de școli sătești (din cari 2096 în Țara-Românească și 71 în Moldova, la care se adaugă *pentru a se înființa atunci* 500 de posturi). De pe alte informații, erau 1988 de școli rurale (353 în Moldova, 1635 în Muntenia).

Ne având numărul elevilor în vârstă de școală în acel an, nu putem socoti cât de mare era atunci *lipsa* de învățători ; sigur însă că era lipsă, de vreme ce deficitul se va vedea și mai târziu când numărul învățătorilor crește și cu el, natural, și numărul copiilor.

Trebuie să trecem tocmai la 1893—94, pentru ca să putem judeca depe date sigure, căci în acest an se face o statistică amănunțită a copiilor cari erau în vârstă de școală — adică *obligați* a merge la școală și pe cari, depe lege, statul avea drept să-i silească a veni, punând la amendă pe părinții lor în cazul absenței copiilor.

Statistica arată 634.342 copii de săteni pe cari îi așteaptă 3147 de școli în cari nu încap decât 186.403.

Peste 4 ani, 1898—99, avem 686.054 copii în vârstă

de școală din cari nu se înscriu decât 249.922, dar nici aceștia nu urmează toți regulat, ci numai 168.417 elevi și nu e de mirare că absolvenți în acel an ies numai 9798. De ce? Pentru că Statul nu dispunea decât de 4429 de învățători.

Dacă iei cifra stabilită în lege (80 de copii) ai putea să dai acestor 4429 de învățători 354.320 de copii cari ar fi cam jumătate din numărul copiilor în vârstă de școală.

Dar în realitate nu s'au putut chema adică înscrie atâția, pentru că nu erau locuri în clase în cari să intre 80 de copii.

În 1904—905 avem 765.754 copii în vârstă de școală dar nu se pot înscrie decât 425.743 pentru că n'avem decât 4485 de învățători; iar regulat urmează numai 275.763.

Iar absolvenți ies în acel an 18.696.

Cu alte cuvinte, din statistica aceasta se vede că în 1893—94 școlile primare rurale nu pot admite decât 30% din copiii în vârstă de școală.

În 1898—99 procentul crește la 40%; iar în 1904 ajungem la 50%.

Este un progres, fără îndoială, dar nu este ceea ce ar trebui pentru a putea aplica strict dispozițiile legii. De aci se vede că nu se poate vorbi de un faliment al școlii rurale; *ea și-a făcut datoria pe deplin față cu mijloacele ce i s'au pus la dispoziție.*

Greutatea îndreptării stă în aceea că chiar dacă Statul ar putea face într'un an vre-un sacrificiu așa de mare în cât să ridice numărul învățătorilor la cifra cerută de numărul copiilor, lipsesc localurile. Legea fixează 80 de elevi pentru un învățător (ceea ce e mult pentru a se face lecții fără cusur); dar multe săli de clasă nu cuprind decât 40.

Pentru îndreptarea aceste îngrijitoare stări de lucruri, care nu se putea remedia dintr'o zi într'alta, s'a recurs la un expedient: s'au înființat școli de o jumătate de

zi. Adică dacă ai într'un sat 200 de elevi în vârstă de școală și ai un local în care nu încap decât 40, lași în negura ignoranței 120 de copii și înscrii 80, din cari aduci 40 dimineața și 40 după amiază.

Dacă la lipsa de învățători, la lipsa de localuri, adaogi starea mobilierului mizerabilă : bănci osândite de igieniști, din cari nu mai găsești decât în muzee ca vestigii ale unui trecut îndepărtat ; dacă adaogi lipsa de material didactic ; dacă adaogi sărăcia care împiedică pe copii de a-și cumpăra cărți și rechizite — destul de scumpe ; atunci înțelegi de ce este atâta greutate ca să se alunge cu totul norii întunerecului de-asupra satelor noastre.

Și când aceasta este starea de lucruri, se mai găsesc oameni cari să acuze învățământul rural că n'a dat rezultate mai mari !

Să fim drepiți să recunoaștem că însemnate cheltueli s'au făcut.

Să începem din 1868, când s'au introdus noul sistem monetar, fiind comparația mai ușoară. Iată tabloul cheltuelilor pentru învățământul rural în comparație cu budgetul general al statului și cu budgetul ministerului de instrucție :

	Budgetul general al Statului	Budgetul Minist. Instrucției	Budgetul învăț. pri- mar rural ¹⁾ .
1868	78.000.000	9.000.000	752.147
1869	74.000.000	8.000.000	715.110
1870	79.000.000	8.000.000	750.000
1871	73.000.000	8.000.000	740.000
1873	71.000.000	8.000.000	816.000
1874	89.000.000	8.000.000	816.000
1875	97.000.000	8.000.000	816.000
1876	101.000.000	8.000.000	816.000
1877	87.000.000	8.000.000	1.196.000

¹⁾ Numerele sunt date în sumă rotundă pentru col. 1 și 2, iar în cifre exacte pentru coloana 3-a.

	Budgetul general al Statului	Budgetul Minist. Instrucției	Budgetul învăț. primar rural
1878	91.000.000	8.000.000	1.266.000
1880-81	117.000.000	10.000.000	1.547.000
1881-82	120.000.000	11.000.000	1.748.960
1883-84	125.000.000	11.000.000	1.874.880
1885-86	130.000.000	12.000.000	2.201.916
1888-89	181.000.000	14.000.000	2.081.040
1893-94	189.000.000	19.000.000	3.635.943
1895-96	209.000.000	26.000.000	4.625.800
1897-98	215.000.000	27.000.000	5.277.860
1898-99	222.000.000	27.000.000	5.436.228
1900-901	238.000.000	29.000.000	5.538.836
1901-902	218.000.000	24.000.000	5.297.042
1902-903	218.000.000	24.000.000	5.349.225
1903-904	218.000.000	25.000.000	5.534.370
1904-905	234.000.000	26.000.000	5.678.270
1905-906	232.000.000	27.000.000	6.043.515
1906-907	236.000.000	27.000.000	6.231.976
1907-908	252.000.000	29.000.000	6.669.740

Va să zică nu numai că în fiecare an s'a destinat o sumă mai mare pentru învățământul rural, dar suma a fost din ce în ce mai mare față de totalul budgetului ministerului, ajungând în 1908/909 la 20% din budget.

De aci se vede că s'au dat pentru învățământul rural sume destul de însemnate, dar nu s'a făcut de ajuns. Va trebui să facem sacrificii din ce în ce mai mari.

Iată, de exemplu, ce sacrificii face o țară cu o populație cam cât a noastră: Belgia. În 1903 s'a cheltuit pentru instrucția primară de către comune, provincii și stat suma de 43.867.000 fr.; în 1904 s'a ridicat la 46 de milioane

Asemenea țări să ne serve de exemplu.

Trebuie să se știe că la noi astăzi, în termen mediu nu se pot supune obligativității decât 50% din numărul copiilor în vârstă de școală; din aceștia numai jumătate, adică 25% din total urmează regulat la școală și

24⁰/₀ se promovează dintr'o clasă într'alta, iar la sfârșitul cursurilor nu ajung decât 2—3⁰/₀.

Trebue să se știe că aceasta încă e un progres, căci în 1891, dacă se raportează cifra absolvenților la numărul locuitorilor țării, era 0,42 absolvenți la 1000 locuitori rurali, iar în 1899 erau 2 la 1000, acum avem 3 la 1000.

V

Aceasta fiind starea învățământului primar, al statului, să vedem acum ce s'a făcut alături de el pentru educația populară.

Cele dintâi urme de activitate în sensul educației populare sunt din anul 1860. Vedem atunci că ministerul învățaturii din principatul Moldaviei hotărăște să deschidă o *școală de adulți* în localul școlii de meserii din Iași. Nu am găsit însă amănunte despre funcționarea acestei școli.

Mai serioase încercări se fac prin 1866. Atunci se constituie *societatea pentru învățătura poporului român*, care întemeiază școli normale prin diferite capitale de județ, din cari au ieșit un însemnat număr de învățători, iar cea din București trăește și azi și s'a așezat într'un măreț local, datorit mai ales banului dat de particulari.

La 5 Martie 1867 societatea deschide 5 cursuri de adulți în 5 colori în localuri oferite de Primăria Capitalei. Profesorii acestor cursuri sunt: V. A. Urechia, C. Esarcu, Irimia Circa, G. Eustațiu și I. C. Massim.

Cursurile au urmat până în Iunie 1869, când adulții elevi au fost supuși unui examen și apoi s'a făcut pentru ei o împărțire de premii sub prezidenția Mitropolitului Primat.

În 1869 se deschid cursuri speciale: pentru tabaci, pentru dulgheri și zidari, pentru comercianți.

Activitatea aceasta a mai ținut vre-o 5—6 ani, slă-

bind din ce în ce, până când cursurile de adulți au încetat cu totul.

Toate aceste prime încercări însă — se vede că nici nu veneau la vremea lor, se vede că lipsea un punct de vedere general și mai înalt... — nu puteau trăi, și ani de zile s'au scurs în cari nu s'a înregistrat mai nimic de seamă în această direcție.

Perioada cea nouă începe cu anul 1898. Atunci se găsește un om care să vadă lucrul în întregul lui și acel om, fiind ministru de instrucție, încearcă de o cam dată un singur pas: *cantinele școlare*. O circulară către rectorii școlari, pe care o răspândește și în public, un apel la toată lumea de bunăvoință... și succesul vine imediat.

Era natural să fie așa, fiindcă nu era nevoie de multă argumentare. Cine nu știe că satele noastre sunt compuse din cătune adesea foarte depărtate, că uneori văi și ape la despart? Cine nu-și dă seama că, dacă ai pentru toată comuna o școală într'un cătun, va fi greu în vreme de iarnă să silești pe copii să facă patru drumuri pe zi ca să vie la școală? Cine nu știe că în orașe sunt copii săraci cari trăesc toată ziua cu o bucățică de pâine și pentru cari ar fi mare binefacere să li se dea o mâncare caldă? Cine din aceia cari au fost elevi în școalele primare ale statului, nu-și aduce aminte de colegi cari ziceau că «rămân de prânz» și cari nu aveau decât 5 bani ca să dejuneze?

Erau lucruri simple și evidente. Nici nu se putea ca apelul să nu fie ascultat.

Și în adevăr se poate întemeia chiar în anul 1898 o societate a cantinelor școlare în București. Ea trăește și azi și are un capital de peste 100.000 lei. Ea dă de mâncare cu 5 bani și cu 10 bani.

Și așa se întâmplă și în alte orașe, astfel că în anul 1902 se numără în toată țara 242 de cantine.

Această primă izbândă dă curaj d-lui Haret să puie în fața opiniei publice românești *întreaga problemă a educației populare*.

Iată în ce împrejurări se întâmplă acest lucru :

În primele zile ale lui Iulie 1900 se ține în București primul congres al corpului didactic primar din țară. Iau parte un mare număr de membri de la sate și de la orașe (1200). Era prima dată când toți lucrătorii aceștia se adunau împreună. Atunci se emite ideea de a se fonda o *ligă a învățământului*. Cuvântul a fost rostit de d. I. I. Teodoru, fost mai în urmă inspector școlar.

«D. Teodoru încheie conferința, propunând să se facă o ligă a învățământului național la care să participe preoți, învățători, institutori, toți profesorii și orice român.

Cotizațiile să fie de 10 bani pe lună minimum ; cu acești bani să se vie în ajutorul învățământului primar prin cărți, haine, etc., spre a se aduce la îndeplinire obligativitatea ; a se face biblioteci în fiecare comună și câte o secție a ligei.

Ideia d-lui Teodoru este primită cu aplauze.

Era, se vede, un moment de mare entuziasm, căci ministrul cultelor de atunci, d. C. Istrati, în cuvântarea ce rostește la deschidere, le zice :

Pretutindeni rolul institutorului și învățătorului este hotărâtor, dar nicăeri însă, el nu poate avea o importanță mai mare ca la noi, unde menirea sa propriu zisă de învățător, este îngreuiată încă cu mult mai mult ca în altă parte prin aceea de educător.

La noi el mai are sarcina și de întemeietor al mișcării noastre economice rurale și chiar urbane, prin staturi bune date la timp și cu îngrijire, ruralului agricultor din sat sau orașanului meseriaș ori comerciant.

Școala la noi foarte adesea trebuie să țină loc de familie; învățătorul trebuie să fie nu numai dascălul copiilor dar și sfetnicul părinților și icoana satului.

Iată de ce am spus de la început că rolul vostru este mareț și *multiplu*, iată de ce v'am spus că nu sunteți numai dascăli dar și *sfetnici ai săteanului*, iată de ce adaog că personal, pun mai puțin preț pe regulile sintactice și geografia lumii siluite în mintea copilului decât pe *sfaturile*

unei bune gospodării, pe altoirea și înmulțirea pomilor roditori, pe cultura legumelor, pe menținerea și dezvoltarea industriei casnice, pe recomandările noțiunilor de agricultură intensivă, pe îngrijirea bună a vitelor și pe observarea regulilor igienice și îndemnare la muncă și economie.

De altfel, rolul învățătorilor în mișcarea noastră economică, a fost îmbucurător și norocos până în prezent.

Această stare de spirit bucură pe d. Haret, care — deși nu mai este ministru — e însă rugat să conducă desbaterile în unele ședințe ca membru de onoare al societății institutorilor.

Natural, d-sa primește chemarea și, voind să folosească de curentul nou ce se formase și care era hrănit de acțiunea sa în primul minister, socotește că e momentul să pună în întregul ei în fața țării chestiunea *educației populare*.

Pentru acest scop publică chiar în revista societății, «*Convorbiri didactice*», un lung articol, care trebuie privit ca temeiul întregii mișcări de atunci până azi și pe care în 1902 îl reproduce în broșuri și-l trimite tuturor învățătorilor din țară ca să serve ca o îndrumare.

După ce arată progresele pe cari le-a făcut România în ultimii 50 de ani, atrage atenția asupra unui fapt recunoscut de toată lumea: că noua stare de lucruri nu a folosit în mod egal tuturor păturilor societății românești. O sumă de legi bune, făcute pentru țărani nu și-au putut da roadele la cari se așteptau oamenii de bunăvoință cari le alcătuiseră, pentru că țărani înșiși nu au înțeles spiritul cel nou. Iată cum explică d. Haret aceasta și ce crede că e de făcut:

Poporul nostru nu a avut, și nu are, sfătuitori. El nu cunoaște pe cei ce pretind că-i vor binele, decât sub formă de prefect, sub-prefect, primar sau vătășel, toți aceștia înarmați cu legi represive și cu putere de a-l pedepsi, de multe-ori pentru lucruri de care nici nu-și dă el seamă. Care din aceștia vine însă să se așeze la vatră împreună cu el, și să stea de vorbă cu el ca om cu om, pentru a-l învăța prietenește ceea ce e bine pentru el?

Sfaturile îi vin sub formă de circulări, adresate primarului, cari, în cazul cel mai bun, se lipsesc pe ușa primăriei, fără să le citească nimeni; de ordinar, primarul însuș este cel dintâiu care le uită. Și încă tot e bine când circulara nu se termină cu amenințarea de pedeapsă de amendă sau de închisoare, pentru cei ce nu li se vor su-pune, și cari nici nu o cunosc, necum să-i înțeleagă fo-losul.

Lucrurile vor rămâne așa și nici o îmbunătățire nu va veni, pe câtă vreme guvernele nu vor dispune și de alte organe de acțiune decât acele pe cari le au astăzi. Țelul ori cărei legi este de a avea caracter imperativ, și orga-nele administrative sunt chemate să aplice legile, iar nu să le explice, nici să le facă populare; tot e bine când își fac datoria de a le aplica! Cu atât mai mult când e vorba de lu-cruri cari nici nu se pot impune prin legi, sau pe cale ad-ministrativă, și nu pot fi decât fructul inițiativei private.

Este dar de neapărată trebuință ca ceea ce guvernele nu pot face, să o facă oameni de bună voință, buni patrioți, cari trebuie să înțeleagă că e de datoria tuturilor de a lucra pe cât pot pentru binele comun.

Corpului didactic îi revine de drept cea mai mare parte din această datorie, pentru că el singur întrunește toate condițiunile ce se cer pentru împlinirea acestei sarcini de onoare.

El este cel mai numeros; membrii lui sunt răspândiți pe toată întinderea țării până în unghiurile cele mai ascunse și mai departe.

Intocmai ca rădăcinile unui arbore puternic, corpul di-dactic își întinde ramificațiile peste tot, pătrunzând în toate păturile națiunii și confundându-se cu dânsul, și acest avantaj neprețuit singur el îl are.

Invățătorii de orice grad—și prin această numire înțeleg pe toți cei chemați a lumina neamul românesc, dela învă-țătorul dela sat, până la profesorul de Universitate—con-tinuă a face parte din poporul din care au ieșit; ei păstrează contactul cu dânșii: țărani cu țărani și orășeni cu orășenii. Acesta le permite să stabilească și să conserve cu con-sătenii sau cu concetățenii lor relații de cordialitate și să le capete încrederea, care va face ca vorba lor să fie pri-mită ca vorba unui prieten, iar nu ca a unui slujbaș oare-care, totdeauna niai mult sau mai puțin înstrăinat de ceea ce-l înconjură, chiar prin natura însărcinării sale.

Invățătorii de ori ce grad au o cultură, care lipsește în mare parte organelor obișnuite ale puterii centrale. Ei pot

lucra ca organe inteligente, cari știu ce vor și cari își dau seama de însemnătatea scopului ce sunt chemați să realizeze. Chiar în chestiile cari le-ar fi mai puțin familiare, ei sunt în stare să-și formeze cu ușurință o educație, și să lucreze cu competență acolo unde alții nu ar putea fi decât instrumente, neștiutori de ceea ce sunt chemați să facă.

Învățătorii au neprețuitul avantaj de a se bucura de o stabilitate absolută, și de a putea avea, prin urmare, în acțiunea lor o continuitate care lipsește altora.

Și, în fine, învățătorii pot pune ca principal mobil în serviciul cauzei pentru care vor lucra, sentimentul întăritor și bine-făcător al iubirii de aproapele. Nimic nu îndulcește inima ca contactul zilnic cu copiii. Slăbiciunea și inocența lor abat vederile noastre dela trista realitate a lucrurilor, și ne fac de mai uităm că interesul și ura între oameni determină mai adeseaori acțiunile lor, decât iubirea și buna înțelegere.

Învățătorul în școala lui are o chemare de pace și de iubire și aceasta îl prepară pentru misiunea de pace și de iubire pe care trebuie să o aibă și în afară de școală. Căci misiunea la care chem prin aceste rânduri pe învățătorii de toate gradele este un adevărat apostolat în sensul cel mai bun și mai înalt al cuvântului. Intocmai ca modeștii tovarăși ai lui Cristos, cari au schimbat fața lumii, ei trebuie să-și ia sarcina de a semăna vorba cea bună printre cei săraci și ignoranți, să aducă sfat și îndemn celor mici și slabi.

Va să zică *corpului învățătoresc îi cade sarcina de a reforma mentalitatea sățeanului.*

Adevăr indiscutabil, va zice cineva. Așa este.

Dar modalitatea realizării se poate înțelege în două feluri : sau reforma aceasta să se facă *în cursul vremii* prin simpla acțiune a școlii, care dând societății o generație după altă generație, toate instruite, ele să influențeze asupra părinților lor și asupra mediului înconjurător și să ajungă la statornicirea ideilor noi ; — sau reforma aceasta să se facă *repede* prin acțiunea școlii nu numai asupra copiilor, dar și asupra părinților și asupra mediului.

D. Haret socotește că e de preferit al doilea punct de vedere și pe acesta îl dezvoltă în articolul de care

vorbim. Aci stă și deosebirea între dânsul și adversarii săi și ai partidului liberal.

Intre starea materială și cea culturală a păturii țărănești este o strânsă legătură. A socoti că vei putea face pe țăran să înțeleagă binefacerile școlii și să se folosească de ele, rămânând în acelaș timp într'o stare materială vecină cu mizeria, este o mare eroare. Cine voește cu adevărat să-l îndrumeze pe calea civilizației, acela va trebui să-i înlesnească și îmbunătățirea stării sale materiale.

Pentru acest scop, în primul rând să-i arătăm o sumă de izvoare de câștig ce-i stau la dispoziție și îi pot aduce foloase însemnate. Așa este cultura pomilor fructiferi, e creșterea păsărilor de curte. Să înțeleagă țăranul că poate câștiga ceva vânzând păsări, vânzând ouă, vânzând fructe, vânzând și lapte, dacă are o vacă. Să se îmbunătățească hrana țăranului prin introducerea cartofului, care în orice caz e mai hrănitiv decât ștevia, din care-și face supă. Să înțeleagă săteanul că cultura zarzavaturilor este, acolo unde sunt împrejurări potrivite, mult mai productivă decât a cerealelor. Să părăsească ideia nenorocită că nu e făcut pentru meșteșuguri. Să nu se mai lase a cădea pradă exploatării speculanților, ci, dezvoltându-și spiritul comercial, să deschidă prăvălie în sat pentru a nu face loc unui strein într'aceasta. Să se răspândească spiritul de asociațiune, fie asociațiuni momentane pentru anumite lucrări, fie asociațiuni pe timp îndelungat în vederea unor scopuri mai mari, cum ar fi arendarea de moși sau fundarea societăților de credit și ajutor mutual.

Iată cam ce se socotia atunci necesar să se facă pentru ridicarea economică a satelor noastre. Și cine putea să fie chemat să îndemne pe săteni în vederea acestor scopuri? D. Haret zicea: *învățătorul*. Și zicea aceasta, pe deoparte pentru motivele ce văzurăm în pasagiile reproduse mai înainte, pe de alta — am putea să adăogăm noi — pentru că chiar dela învățători venia un fel de declarațiune că ei ar fi gata să-și pună forțele

la dispoziția unei idei care ar avea de țintă înălțarea fraților în mijlocul cărora trăiau.

Dar articolul de care vorbim nu se ocupă numai de cazurile în cari se cere îndemnul prin vorbă; găsim examinate și altele în cari învățătorul e chemat să dea exemplu, să făptuească. A organiza cantine școlare, a dobândi ajutoare pentru copiii săraci, a da lecțiuni la cursurile de adulți, a face conferințe populare, a întemeia societăți de lectură și coruri: iată câte-va forme de acțiune în cari rolul învățătorului este indicat în mod natural.

Acestea sunt ideile fundamentale din scrierea d-lui Haret. Concluzia ei se cuprinde în pasagiul următor:

«Mai întâiu va fi deja un însemnat punct câștigat, dacă învățătorii vor intra în modul d'a vedea pe care l-am expus aci, și dacă se vor convinge că rolul lor de educatori ai națiunii nu se mărginește numai între cele patru ziduri ale școlii, ci trebuie să se exercite în orice loc și prin orice mijloc care poate aduce o ridicare a nivelului cultural al națiunii și o îmbunătățire a stării ei materiale».

De aici au ieșit toate formele de educație populară cari însemnează un mare progres în țara noastră și cu cari am avut și noi curajul să ne prezentăm bine în congresele internaționale din 1908 și 1910; au ieșit: *școlile de adulți, bibliotecile din comunele rurale; tipărirea de cărți ieftine; cercurile culturale; șezătorile sătești; sărbătorile școlare; teatrul sătesc; societăți muzicale; societăți de gimnastică; societăți de temperanță; băncile populare; cooperativele de consum, pentru exploatare de păduri; grădinării cooperative; din aceleași idei au ieșit, în fine, obștile sătești.*

VII

Această mișcare cooperativă constituie un moment istoric. Ea îndreptățește speranțe cât de mari; căci poporul care este înzestrat cu aceste două virtuți: eco-

nomia și solidaritatea, este un popor care are toate elementele de viață.

El se va putea întări, el va putea rezista loviturilor economice ce i se aduc, el va putea lua din mâna streinilor mijloacele de producțiune cari îi ridicau pe ei, slăbindu-l pe dânsul.

Ce-i lipsea poporului românesc, săteanului, de nu s'a apucat mai repede de lucru? Ce-i lipsește azi de nu se avântă mai cu curaj în această luptă?

Este *lumina*, este *educația*.

Iată de ce educația populară trebuie să preocupe continuu pe cei cari de aproape sau de departe se interesează sau sunt puși a lucra pentru progresul țării.

Față cu ce s'a făcut în alte țări, noi nu trebuie să ne rușinăm, căci nu suntem străini de marile probleme ale educației populare.

Și ca chestie cronologică nu suntem prea înapoi, căci Francezii socotesc anul 1894—95 ca început al activității lor serioase în sensul educației populare; noi socotim anii 1898-1900.

Neapărat însă că țări mai mari și mai bogate, cu cultura mai răspândită, au putut să meargă mult mai repede decât noi.

E lesne de înțeles că Germanii sau Francezii pot mai curând decât noi să-și organizeze biblioteci populare; să aibă cărți potrivite cu nivelul cultural al fiecărei pături sociale. Ei pot mai ușor să găsească conferențieri pricepuți ca să atragă lumea la cursurile lor populare.

De asemenea societățile școlărești de ajutor mutual ajung mai repede acolo să adune sume importante decât se poate face lucrul la noi.

Așa dar să avem încredere că la noi se poate lucra cu temei, căci sunt elemente sănătoase în pătura pe care voim s'o ridicăm.

La noi este însă o greutate, care aiurea aproape nu

există. Este că în pătura noastră cultă se găsesc oameni cari se îndoesc nu numai de succesul întreprinderii, dar de necesitatea întreprinderii.

Să fie oare bine că între țărani se răspândește spiritul de solidaritate? Nu cumva lipsa lor de cultură ar putea întoarce în rău acest spirit?

Așa a fost pusă chestiunea de d. Maiorescu în 1907 în interpelarea ce a adresat d-lui Haret, pe atunci ministru al instrucției.

Ce să răspundem? În mijlocul d-voastră, în mijlocul unui partid cu principiile noastre nu am nevoie să argumentez. Afirm deci ceea ce este în convingerea noastră a tuturor: *luminarea păturii țărănești și educarea ei prin spiritul de solidaritate va fi garanția progresului patriei noastre pe toate terenurile.*

Se naște însă o altă întrebare și aceasta s'a pus iarăș de d. Maiorescu:

Să admitem că educația populară e o mișcare salvatoare, pe care o vedem în țările civilizate, deși nu sunt toare republici ca Elveția și ca Franța. Dar de ce să se însărcineze învățătorii cu ea? De ce să fie cum s'a zis «activitate extra-școlară»? Învățătorul să se mărginească la școala lui și la copii. Ce are el cu oamenii mături, cu părinții? D. Maiorescu ne-a făcut o grație: le-a dat voie cel mult să facă cursuri cu adulții, dar să nu se amestece în chestiile economice.

Să examinăm această obiecțiune.

Să vedem întâiu ce se petrece în alte țări. Cine se ocupă acolo de educația populară?

Am aci volumul lui Petit care arată mersul întreg al educației populare în Franța (Autour de l'éducation populaire. Paris). El notează comitetele tuturor societăților. E păcat că nu spune profesiunea fiecărei persoane, dar sunt unele societăți compuse pe cât se vede numai din membri ai corpului didactic.

Am asistat la 2 congrese ale educației populare (Paris, Bruxelles) și am văzut că cele mai multe comunicări au fost făcute de membri ai corpului didactic. E adevărat că acolo vom vedea mari neguțatori, savanți, poeți, oameni politici că se pun în fruntea societăților ; însă institutorii și învățătorii lucrează alături cu ei.

Am putea cita încă un fapt : că în Prusia legea permite ca învățătorii să fie președinți sau casieri ai băncilor organizate după sistemul Reiffeisen.

Dar la noi în țară ? Satele noastre sunt încă acoperite de întuneric. Învățătorul este indicat împreună cu preotul și cu 2—3 oameni cu știință de carte să se ocupe de aeeste treburi.

Noi am fi foarte fericiți dacă peste tot am găsi săteni destul de pricepuți ca să fie ei conducătorii de fapt ai băncilor populare. E foarte probabil că se va ajunge aci, dar nu putem să lăsăm lucrurile în așteptare până când va veni acel moment.

Dar zic unii: ce s'ar întâmplă dacă și alți servitori ai statului ar ieși din rolul lor... dacă magistrații, militarii, ș. a. ar avea o activitate... extraprofesională ?

Ce s'ar întâmpla ? Dacă ei ar face o faptă bună, cum fac învățătorii cari ajută pe locuitorii unui sat să alcătuiască o obște ori să întemeieze o bancă, ar fi un mare câștig.

Un ofițer din Caracal comunică revistei populare «Albina» că el organizează în cazarmă la sărbători petreceri cu soldații, că învață și încurajează pe unii să declame, pe alții să cânte, să joace, etc. El nu e obligat s'o facă, fiindcă datoria lui strict profesională este să învețe pe soldați instrucția militară. Dar întreb dacă ar putea cineva să-i facă vreo vină și dacă din contră fapta sa nu trebuie lăudată ?

Dacă analizezi fără ideie preconcepută, nu vei ajunge la concluzia că ceea ce face învățătorul e datoria lui ? Iată, într'un sat, nu vin copiii la școală și trebuie să-i

amendeze. Învățătorul știe că părinții sunt săraci, că n'au cu ce să le cumpere cărți. El observă pe de altă parte că în acel sat trăesc și se îmbogățesc niște streini cari au grădini cu zarzavat. Dacă s'ar duce la săteni și le-ar spune ! «Lipsa vă împiedică de a vă trimite copiii la școală ; ca s'o înlăturați, faceți voi o grădină de zarzavat», n'ar fi în dreptul lui, n'ar lucra strict chiar pentru școală ? Dacă apoi sătenii i-ar spune în mod firesc : «d-ta ne-ai dat ideia, ia dă-ne oarecari sfaturi !» și s'ar apuca învățătorul și le-ar spune depe cărți cum se cultivă zarzavaturile ori le-ar arăta cum să formeze tovărășii ca să ia în arendă un pământ pentru grădină, ar înceta de a fi în rolul lui și de a lucra pentru școală ? Desigur că nu, căci închipuiți-vă că acei săteni reușesc, că le merge bine, ce au să facă ei de acum înainte când le va mai zice învățătorul să trimită copiii la școală ?

A ajuta pe țăran să-și îmbunătățească starea materială este a-l aduce sigur și la cultura intelectuală și morală.

Iată la ce se reduce una din obiecțiunile ce se aduc activității extrașcolare a învățătorilor.

Deși cecece afirm aici mi se pare perfect întemeiat, totuș știu că s'a obiectat astfel : se poate ca, teoretic, să fie așa, însă în practică *activitatea extrașcolară a sustras pe învățător dela ocupația sa firească și a făcut să decadă învățământul.*

Să examinăm această obiecțiune.

Să fixăm dela început datele. Înainte de a fi d. Haret pentru prima oară ministru, nu se poate vorbi de o activitate extrașcolară, deci *numai dela 1896—97 încoace* poate cineva să o aducă în discuție, numai de atunci ea ar putea să poarte vre-o vină și vina ei ar trebui să crească pe măsură ce crește și puterea ei.

Ce să observă însă ? Dacă comparăm epoca dintre 1864 (prima lege a instrucției) și 1893 (noua lege a învățământului primar), când nu se pomenește de activitate

extrașcolară, cu epoca dintre 1896—97 și 1909—910, vedem următoarele :

că în prima epocă de 29 de ani școalele rurale sporesc cu 482 (dela 2667 la 3149), iar în a doua de 12 ani sporesc cu 1249 (dela 3446—4695);

că numărul învățătorilor sătești crește în prima epocă de 29 de ani cu 962 (dela 2667 la 3629), iar în a doua de 12 ani crește cu 2375 (dela 4085 la 6460) ;

că frecventarea școlărilor în 1896—97 arată 129.283 elevi regulați în școalele rurale, iar în 1909—910 arată 338.211, adică peste îndoitul numărului ;

că absolvenții școlărilor primare ajung dela 6880, câți erau în 1896—97, la 26.992 în 1909—1910 ;

în fine că recensământul știutorilor de carte din 1899 arată din 4.694.288 locuitori mai mici de 7 ani numai 1.034.597 știutori de carte față de 3.659.691 analfabeți sau 22,2 % știutori de carte și 77,8 analfabeți ; iar recensământul din 1909 arată din 5.047.342 locuitori mai mari de 7 ani 1.986.982 știutori de carte față de 3 060.360 analfabeți sau 39,4 % știutori de carte și 60,6 % analfabeți.

De aci urmează că nivelul cultural al țării s'a ridicat cu 17 % în acești zece ani când activitatea extrașcolară a mers din ce în ce crescând ; iar *dacă ne raportăm în special la populația rurală*, care a trebuit să simtă mai mult efectele acestei ponegrite activități extrașcolare, vedem că în 1899 erau 15,2 % știutori de carte, iar în 1909 s'au ridicat la 34,7 %, adică o creștere de 19,4 % prin urmare numărul locuitorilor rurali știutori de carte s'a îndoit.

Vă las să judecați dacă după asemenea rezultate, se poate vorbi de o *decadență* a învățământului rural !

Mă măgulesc cu ideia că am demonstrat că în epoca pe care am putea-o numi a activității extrașcolare, e un progres evident față de epoca în care această activitate nu exista.

Adversarii noştri însă dacă şi-ar da osteneala de a studia statistica şi ar vedea şi ei adevărul, ar putea totuşi să mai ridice o altă obiecţiune : se poate să fi progresat învăţământul primar rural în epoca de care vorbiţi, dar *dacă n'ar fi fost învăţătorul sustras dela datoria sa prin activitatea extraşcolară, progresele ar fi şi mai mari.*

Să cercetăm şi această învinuire.

Mă voi servi de datele publicate de d. N. Nicolaescu, fost inspector şcolar, în «*Revista generallă a învăţământului*» sub titlul : «*Mişcarea economică la sate*» (An. VII No. 5, Decembrie 1911).

Voiu aminti, în treacăt, socoteala ce s'a făcut de unii, ca să arate imposibilitatea materială pentru un învăţător de a se ocupa şi de şcoală şi de a lucra afară din şcoală. Cum va putea — zic ei — să fie acelaş om cinci ore în clasă, să lucreze cu elevii în grădină sau în câmp, să organizeze cercuri culturale, să ție corespondenţă cu autoritatea şcolară, să conducă corul bisericii, să facă lecţii cu adulţii, să supravegheze biblioteca şcolii, să fie casier al băncii populare, să fie administrator al obstei sateşti sau preşedinte al unei cooperative de economie?... Şi lista s'ar mai putea mări, dar ea n'ar dovedi nimic, fiindcă nu s'a înţeles de nimeni *ca un singur învăţător să îndeplinească toate formele de activitate extraşcolară.* Acuzaţia nu e serioasă şi nu cred că se poate urma discuţia pe acest teren.

Să luăm cazuri reale : un învăţător casier al băncii populare. Cât va avea de lucru ? În articolul pomenit se citează o anume bancă din Vlaşca cu 75.000 lei capital. În 1910 au fost 12 întruniri ale consiliului de administraţie în 12 Duminici şi o adunare generală în tot anul. S'au încheiat 510 contracte de împrumut pentru cari casierul a fost ocupat în 69 de zile, din cari : câte 12 în Iulie şi August, 10 în Septembrie, iar

în celelalte cel mult 7, cel puțin 3 și a lucrat Duminica, Joia după prânz și sârbătoarea.

Exemplele se pot înmulți; se pot lua și învățători cari funcționează ca conducători ai obștilor — cazul socotit drept *cel mai grav*; chiar în această împrejurare, învățătorul este ocupat în Iulie și August, deci în *vacanță* și nu e urmare necesară să sufere școala din pricină activității lui extrașcolare.

Dar să nu ne mulțumim cu exemple izolate. Să cercetăm dacă rezultatele învățământului în școalele în cari învățătorii au activitate extrașcolară sunt mai rele decât în școalele celelalte.

După ce normă s'ar putea face această cercetare? În articolul amintit al d-lui Nicolaescu, s'au luat *rezultatele inspecțiilor* și rezultatul *examenului de absolvire*. Anchetă s'a mărginit la o singură circumscripție, dar socotesc că este destul de convingătoare.

În această circumscripție s'au făcut inspecție la 198 de învățători cu activitate economică afară din școală și la 355 fără activitate economică.

Rezultatul arată că *dintre cei cu activitate economică* (bănci, societăți de cumpătare, magazine cooperative) 8,9% dau rezultate foarte bune, 35,2% rezultate bune, 35% mulțumitoare, iar restul de 21,4% slabe sau foarte slabe (11,5%; 9,9%; pe când *dintre cei fără activitate economică* numai 2,8% dau rezultate foarte bune, 20,3% bune, 33% mulțumitoare, iar restul de 44,3% slabe sau foarte slabe. Cu alte cuvinte: *sunt mai puțini buni și mai mulți răi în școală dintre cei cari nu lucrează în afară din școală pe terenul economic*. Activitatea aceasta, prin urmare, departe de a fi o piedică pentru bunul mers al școlii propriu zise, din contră pare a fi un îmbold.

Acelaș rezultat, dacă cercetăm examenele de absolvire. La examenul din Iunie 1910 ies în județul Ilfov 1.349 de absolvenți din 197 școale cu 294 de învățători. *Din acești absolvenți, majoritatea de 932 sunt dați de*

învățătorii cu activitate economică, iar 417 de cei ce fără activitate economică. Împărțind numărul absolvenților la numărul institutorilor (932 : 186) avem câte 5 absolvenți de fiecare învățător cu activitate economică și din potrivă (417 : 108) numai câte 3,86 absolvenți de fiecare învățor fără activitate economică. Acelaș raport și în județul Vlașca : 4 absolvenți de fiecare învățător cu activitate economică și 2 de fiecare învățator fără de asemenea activitate.

Prin urmare, cercetarea imparțială și serioasă arată că activitatea *economică*, cea mai absorbantă și cea mai criticată din tot complexul activității extra-școlare dela noi, nu numai că nu împiedică pe învățător de a-și face datoria, dar par'că îi dă un îndemn mai mare, de vreme ce rezultatele sunt mai bune.

VIII

Care poate fi încheierea conferinței mele ?

Imi permit să o rezum în următoarele puncte :

1. *Problema educației populare preocupă în cel mai înalt grad pe oamenii politici nu numai din țările cari își pot permite luxul de a face experiențe sociale cu ideile cele mai înaintate, ci și pe cei din țările cu un regim mai conservator.*

2. *Această problemă constă în a cultiva masa cea mare a națiunii pentru a face din locuitori oameni luminați și conștienți de rolul lor cetățenesc.*

3. *Această activitate în satele noastre deocamdată nu poate fi îndeplinită decât de învățător în unire cu preotul, și numai pe măsură ce alte elemente se vor forma, se va putea îngădui ca învățătorul să o părăsească și să se mărginească la activitatea pur școlară.*

4. *Această activitate nu numai că n'a împiedicat progresul învățământului primar, dar l-a susținut și chiar l-a făcut mai simțitor.*

De mulți ani cercetez această chestiune cu cea mai

mare obiectivitate și convingerea adâncă pe care mi-am făcut-o este că partidul național-liberal nu numai că nu are să-și facă o vină, dar trebuie să-și facă o glorie din sprijinirea punctului de vedere ce a călăuzit pe promotorul *adevăratei educațiuni populare* în țara noastră.

INDICAȚIUNI BIBLIOGRAFICE

Am socotit că voi putea aduce un mic folos celor ce se interesează de chestiunile cu cari se ocupă lucrarea de față, dând o serie de indicațiuni bibliografice. Sunt departe de a avea pretenția să fiu complet. La capitolul școlii primare în genere este un material foarte vast și aci nu se găsesc decât câteva rânduri. Sper ca, publicând o altă lucrare de acelaș fel, să dau o a doua listă bibliografică. Până atunci prezint ceea ce am putut aduna, prima încercare la noi în ceea ce privește partea de educație populară propriuzisă, și profit de ocazie ca să mulțumesc d-lui *N. Nicolaescu*, fost inspector școlar, și d-lui *Ștefănescu-Galați*, profesor, pentru notele ce mi-au pus la dispoziție.

Câteva indicațiuni bibliografice relative la educația populară și activitatea extra-școlară

Seria I-a

I.

Chestiunea educațiunii populare în genere

- Marguerin et Motheré.* Enseignement des classes moyennes et des classes ouvrières en Angleterre. Paris, Mourgues, 1864.
- P. Beurdeley.* L'école nouvelle : Caisses des écoles; Caisses d'épargne; Cours d'adultes; Bibliothèques; Musées; Education professionnelle, gymnastique, militaire. Paris, 1894.
- Sp. Popescu.* Credințele săteanului despre școală și efectele ei, în «*Arhiva*», Iași II (1890—91) pag. 323.
- Jules Steeg.* Jean Macé, în «*Revue pédagogique*» No. 1 (15 Janvier 1895) pag. 16.
- Jules Steeg.* De l'école au régiment, în «*Revue pédagogique*» No. 6 (15 Juin 1895) pag. 519.
- Leon Bourgeois,* président de la Ligue de l'enseignement. Discours prononcé à la séance d'ouverture du congrès de la Ligue, à Bordeaux, le 26 septembre 1895, în «*Revue Pédagogique*», No. 10 (15 octobre 1895) pag. 302.
- Congrès libre des sociétés d'instruction et d'éducation populaires, au Havre.* Règlement intérieur, în «*Revue Pédagogique*» No. 7 (15 Juillet 1895) pag. 69.
- M-me Anna-M. Yon-Lampérière.* Le congrès de la Ligue à Bordeaux, în «*Revue Pédagogique*» No. 4 (15 Janvier 1896) pag. 18.
- Belcik.* Școala țaranului. Constanța, 1897.
- Édouard Petit.* L'éducation populaire en 1896—97: rapport présenté à M. le ministre de l'instruction publique, în «*Revue pédagogique*» No. 9, 10, 11, 12 (septembre—décembre) 1897, pag. 230; 339; 448; 516.
- N. Berthonneau.* Le congrès de la Ligue de l'enseignement à Reims, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 Octobre 1897) pag. 300.
- L. Bourrilly.* Le congrès international pour l'enfance, tenu à Florence en octobre 1896, în «*Revue Pédagogique*» No. 4 (15 avril) No. 5 (15 mai 1897) pag. 339, 434.
- Gr. N. Coatu.* Preotul și învățătorul, în «*Albina*» I (97—98).

- A. Gilles. L'éducation populaire en 1897—98, în «*Revue Pédagogique*» No. 12 (15 décembre 1898) pag. 473. No. 1 (15 janvier 1899) pag. 44.
- Ed. Petit. Autour de l'éducation populaire. 1899.
- Edouard Petit. La fête de l'adolescence, în «*Revue pédagogique*» No. 9 (15 septembre 1899) pag. 193.
- N. Nicolaescu. Liga învățământului în Franța, în «*Albina*» IV (1900—901) pg. 322.
- C. Brudariu. Școala țăranului, în «*Arhiva*», Iași XII (1901).
- N. Berthonneau. Le congrès de la Ligue de l'enseignement à Caen, 1901, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 octobre 1901).
- ✓ Meissner, Școala rurală viitoare, în «*Revista asociației învățătorilor*» II (1901—902) No. 10—11.
- Deciziunea din 1902 în privința recompenselor ce trebuiesc date institutorilor și preoților cari contribuiesc la îmbunătățirea stării materiale și morale a satelor, în «*Colecția legilor instrucției*» 1904 pg. 524.
- I. Pătrășcoi. Este școala rurală primejdioasă ? în «*Rev. asociației învățătorilor*», an. III (1902—903) No. 6.
- ✓ Al. Firescu. Învățământul practic în școlile rurale, în «*Noua Revistă pedagogică*», București an. II (1902—903) No. 3.
- Sp. C. Haret. Raport adresat M. S. Regelui. București 1902. Chestiunile relative la învățământul primar pg. 15 și urm.
- ✓ Referatul d-lui A. Vlașu prezentat d-lui Administrator al Casei Școlilor, în «*Voința Națională*» dela 14 Decembrie 1903.
- Ed. Petit. Rapport sur les oeuvres post-scolaires en 1902—903, în «*Après l'école*», VIII année, pag. 537.
- M. Pellisson. Les oeuvres auxiliaires et complémentaires de l'école en France. Paris, 1903.
- Sp. C. Haret. Acțiunea școlii afară din școală, în «*Raport adresat M. S. Regelui*» 1903 pg. 138, 156.
- P. T. Rădulescu. Educațiunea socială, în «*Rev. asociației învățătorilor*» IV (1903—904) No. 6—7.
- Raportor. Operele post-școlare în Franța, în «*Rev. asoc. învățătorilor*» IV (1903—904) No. 3—4.
- Circulară a Min. de instrucție către prefecți pentru înființarea cursurilor de adulți, în «*Colecția legilor instrucției*» 1904 pg. 556.
- Dr. Hotz. Das schweizerische Unterrichtswesen. Basel, 1904.
- A. V. Gâdei. Contribuțiuni pentru istoria socială a țărânilor noastre. București, Moșoțeanu, 1904.
- Sp. Popescu. Contribuțiuni la munca pentru ridicarea poporului. Galați 1904.
- Gh. Alexandrescu. Contribuțiuni didactice literare pentru îmbunătățirea stării morale și intelectuale a sătenilor. București 1904.
- Max Turman. L'éducation populaire. Paris, Lecoffre 1904.
- D. E. Păuca. Învățătorul gospodar, în «*Revista asociației învățătorilor*» V (1904—905) No. 4.
- Trachsel. Guide de l'instruction en Suisse. Genève 1905.

- Dr. N. Lapteș. Rolul școalei rurale în îmbunătățirea stării igienice a săteanului, în «*Revista asociațiunii învățătorilor*» 1905...
- Dr. N. Manolescu. Chestiunea țărănească, 2 volume. București (Göbl) 1905. 1906.
- S. C. Haret. Chestia țărănească. București 1905.
- Petre Rădulescu. Raport asupra stării economice a Danemarcei prezentat D-lui ministru de instrucție București 1905.
- Achille Loria. Cause economice e benefice sociali dell'istruzione popolare. Milano 1906.
- Gh. Tașca. Administrația comunelor rurale și lucrătorii satelor. Focșani 1906.
- N. Iordan. Școala rurală și lipsa de pășune, în «*Rev. asociațiunii învățătorilor*» VIII (1907—908) No. 7.
- √ A. Pentru activitatea extrașcolară a institutorilor, în «*Albina*» XI (1907-908) 462.
- U T. Activitatea extrașcolară a institutorilor, în «*Albina*» XI (1907—908) 337.
- N. Nicolaescu. Activitatea extrașcolară în Franța, în «*Buletinul activității sociale*», anul I, No. 14, 15, 16 și 20 din Septembrie și Oct. 1908.
- D. A. Teodoru. Le role et l'attitude de l'école vis-à-vis du milieu social. București 1908.
- I. I. Șerbănescu. Mijloacele de regenerarea populațiunii rurale din punct de vedere social, cultural, juridic, economic și administrativ. Tulcea 1908.
- Deuxième congrès de l'éducation populaire. Paris 1908.
- I. Zotta. Cum a înființat societatea culturală economică «Dorna», în «*Bulet. activ. social. a preoților și învățătorilor*» An. I (1908—909) pg. 569.
- √ C. Florescu. Activitatea extrașcolară a institutorilor, în «*Bulet. activ. sociale*». An. I (1908—909) pg. 324.
- √ 33 Dări de seamă despre activitatea extrașcolară a corpului didactic din țară în 1907—908, în «*Bulet. activ. soc. a preoților și învățătorilor*». An. I (1908—909).
- Virginia Șerbănescu. Problema educației sociale, conferință, în «*Bul. activ. sociale a preoților și învățătorilor*». An. I (1908—909) pg. 791, 805.
- Lt. N. Negreanu. Cazarma școală, în «*Buletinul activității sociale*» Anul I (1908—909) pg. 35.
- I. Teodorescu-Kirileanu. Casele sătești de sfat, în «*Buletinul activității sociale*» An. I (1908—909) pg. 55.
- Adela Dr. Proca. Activitatea extrașcolară, în «*Bulet. act. soc. a preoților și învățătorilor*». An. I (1908—909) pg. 185, 195.
- G. I. Simeon. Școala populară în Germania, în «*Viitorul*» dela 29 Iulie 1909.
- St. G. Dimitrescu. Ce poate face un învățător în satul lui, în «*Bulet. activ. soc. a preoților și învățătorilor*». An. II (1909—910) pg. 280.
- Pr. T. Bălășel. Societatea «Dragostea creștină», în «*Bulet. activ. soc. a preoților și învățătorilor*». An. II (1909—910) pg. 546.
- Éd. Petit. De l'école à la cité. Etudes sur l'éducation populaire. Paris. Félix Alcan 1910.

- Statutele societății culturale și de ajutor «Sf. Spiridon» din Priboeni, Muscel, în «*Bulet. activ. sociale a preoților și învățătorilor*». An. II (1910—1911) pg. 88.
- Congrès international de l'éducation populaire. Bruxelles 1910. Rapports préliminaires.
- L. *Triteanu*. Activitatea extrașcolară, cuvântare cu ocazia conferinței învățătoarești din Sibiu, în «*Telegraful Român*» dela 14 Octombrie 1910.
- Édouard Petit*. Le troisième congrès international de l'éducation populaire, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 Octobre 1910).
- Un învățător*. Activitatea extrașcolară, în «*Viitorul*» dela 11 August 1910.
- Activitatea extrașcolară, în «*Foaia poporului*», Sibiu. 24 Aprilie 1911.
- D. G. B. Activitatea extrașcolară, în «*Viitorul*» An. IV (1911) No. 963.
- L. *Mrejeriu*. D. Sp. Haret, învățătorii și țărănimea, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911 pg. 122.
- I. *Botez*. Un înțeles al activității extrașcolare a învățătorilor, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911 pg. 835.
- D. N. C. Școala poporului, în «*Gazeta Transilvaniei*» din Brașov, 9 Ianuarie 1911.
- Édouard Petit*. L'éducation populaire en 1910—1911, în «*Revue pédagogique*» No. 8 et 10 (15 août et 15 octobre 1911).
- Activitatea extraoficioasă, în «*Unirea*» din Blaj, 21 Ianuarie 1911.
- Ed. Petit*. Autour de l'éducation populaire. Paris (f. an.)

II.

Instituțiuni cari ajută școala primară

1. Școala primară însăș

- V. A. *Urechii*. Școalele sătești în România dela 1830—1867. București 1868 (4e 134 p.)
- P. *Martin*. Cours normal de travail manuel. Paris, Colin 1888.
- Frecventarea școalelor sătești, în «*Revista pedagogică*» (dir. C. Dimitrescu Iași) 1891...
- I. *Kalinderu*. Cum trebuie să fie învățătorul. București, 1897.
- E. *Levasseur*. L'enseignement primaire dans les pays civilisés. Paris 1897. Ed. 2 a 1907.
- Exposition suisse de Genève, 1896. Education et instruction. Lausanne 1897.
- G. *Compayré*. Organisation pédagogique et législation des écoles primaires. Paris 1900.
- N. N. *Săveanu*. Școalele rurale din județul Puțină. Focșani 1903.
- D. C. *Petrescu*. Rurale. Partea I. București 1903.
- Statistica învățământului primar rural și urban pe 1900—1901. București 1903
- Idem pe 1901—1902. București 1904.
- Idem pe 1902—1903. București 1905.
- Idem pe 1903—1904. București 1906.
- St. C. *Ioan*. Progresele școalei rurale, în *Albina* VII (1903—1904)...

- M. Timuş. Activitatea învăţătorilor, în «Cultura Română» 1905.
- Dr. S. I. Harta neştiutorilor de carte, în «Călăuza Sanitară» 1905.
- R. Grigorcea. Raport asupra situaţiunii învăţământului primar în jud. Bacău pe 1904—1905. Bucureşti 1905.
- C. G. Ionescu. Şcoala primară din Germania. Bucureşti 1905.
- Dr. V. Babeş. Observaţiuni asupra educaţiei şcolare (şcoalele primare rurale) în «Viaţa ştiinţifică». 1906.
- C. D. Condurăteanu. Raport asupra învăţământului primar din jud. Dâmboviţa pe 1905—1906. Târgovişte 1906.
- C. Cămenită. Instrucţiunea populară, în «Şezătoarea Săteanului». 1906.
- P. Chiriţescu. Monografia şcolii rurale din cătunul Scorţaru Vechiu Brăila. Brăila 1906.
- Învăţământul în România după 40 de ani. Bucureşti 1907.
- L. S. Mătăsariu. Organizarea învăţământului primar rural. Iaşi 1906.
- Anuarul oficial al învăţământului primar urban şi rural pe 1905—1906. Bucureşti 1906.
- Dr. D. Paşcanu. Şcoalele noastre rurale, în «Călăuza sanitară» 1906.
- Ancheta învăţământului primar sintetizat de C. V. Praja. Bucureşti 1907.
- I. M. Iliescu. Monografia şcolii din comuna Poroschia, Teleorman. Turnu-Măgurele 1907.
- Monografiile şcolii din Gherghiţa, Ruşeţu, Penaghia, Buşteni, Găineşti, cu o precuvântare de I. Kalinderu. Bucureşti 1907.
- Fl. Cristescu. Învăţământul popular în Bulgaria. Buc. 1910.
- H. Leneveu. Le travail manuel en France. Bibl. utile No. 74 (Alcan, f. an)

2. Chestia clădirilor şcolare

- Bureli. Localurile de şcole săteşti în România. Bucureşti 1868.
- F. Narjoux. Les écoles publiques, construction et installation en Belgique et en Hollande. Paris 1878.
- F. Narjoux. Ecoles publiques. Construction et installation en France et en Angleterre. Paris 1881.
- V. Dorin. Mijloace pentru clădirea şcolii rurale şi a bisericilor cu case parohiale. Iaşi 1901.
- Sp. C. Haret. Lipsa de localuri, în «Raport adresat M. S. Regelui» 1903, pg. 18.
- Societatea pentru clădirile şcolare la sate din jud. Brăila. Brăila 1903.
- Situaţiunea clădirilor şcolare rurale efectuate de casa şcolii, în anexele «Raportului către M. S. Regele» pg. 2. Cf. asupra chestiei acesteia şi pag. 4, 6, 8, 9, 10, 12, 19.
- Circulară în chestia clădirilor şcolare, în «Colecţia legilor instrucţiei» 1904 pg. 602.
- H. Baudin. Les constructions scolaires en Suisse. Genève 1907.
- I. I. Teodoru. Asociaţiunea comunelor pentru clădiri de şcoli la sate, în «Omajiu lui Sp. Haret» 1911 pg. 842.

3. Societăți pentru ajutorul elevilor. Patronage

- Paul Beurdeley.* Après l'école : les patronages scolaires à Paris, în «*Revue pédagogique*» No. 5 (15 Mai 1895) pg. 425.
- Mme Pauline Kergomard.* Notes sur le congrés de Bordeaux, pour la protection de l'enfance, în «*Revue pédagogique*». No. 10, (15 Octobre 1895), pg. 320.
- Mlle R. Lecomte.* Le patronage des ouvrières et apprenties de la ville du Puy, în «*Revue pédagogique*» No. 11 (15 Novembre 1896) pg. 520.
- Mme P. Kergomard.* Deuxième congrés de la protection de l'enfance, à Genève, în «*Revue pédagogique*» No. 11; 15 Novembre 1896, pg. 533.
- Paul Beurdeley.* Les patronages scolaires, rapport fait à la quatrième section du Congrés du Havre, în «*Revue pédagogique*» No. 3 (15 Mars), No. 4 (15 Avril 1896) pg. 193, 318.
- Paul Beurdeley.* Les patronages scolaires et les sociétés d'anciens élèves, à Paris, en 1897, în «*Revue pédagogique*» No. 8 (15 Août 1897), pg. 105.
- Chanoine Lecomte.* Petit manuel pour la fondation et la direction des patronages ruraux, 4 édition. Chalons-sur-Marne, 1899.
- Max Turmann.* Au sortir de l'école : les patronages. Paris 1901.
- H. Merle d'Aubigné.* Les patronages catholiques. Paris, Fischbacher, 1901.
- Gr. Teodossiu.* Societăți de cântări, în «*Albina*» IX (1905—1906), pg. 732.
- I. I. Teodoru.* Cuvântare pentru înființarea unei societăți de patronagiu, în «*Bul. activ. sociale a preoților și învățătorilor*». An. I (1908—1909), pg. 6.
- C. Meissner.* Copiii cu rele porniri și școalele de îndreptare. Iași, 1909.
- Fest.* Societățile de patronagiu, în «*Viitorul*» dela 14 August 1910.
- Uniunea femeilor române din Vaslui* pentru ajutorul copiilor săraci. Statutele publicate în «*Monitorul Oficial*» dela 5 Febr. 1910.
- Jean Brunhes.* L'orientation nouvelle du patronage. Paris, E. Vitte.
- Abbé Gatouillat.* Réflexions pratiques sur la nécessité et la direction des patronages de jeunes gens. Paris, Bureau de la commission des patronages, (7, rue Coetlegon) (f. an).
- Abbé Bozon.* Les patronages paroissiaux. Paris, Bureau de la chronique du Sud-Est, Lyon (f. an).

4. Cantinele școlare

- N. Nicolaescu.* Cantinele școlare, în «*Albina*» I (97—98), 583.
- Circulara pentru înființarea cantinelor școlare (1898) în *Anevele «raportului către M. S. Regele» al d-lui Sp. C. Haret*, pg. 43, cf. și pg. 59.
- G. Constantinescu.* Cantinele școlare, în «*Albina*» II (1898—1899), 857.
- Mersul cantinelor școlare din București, București 1900.
- Cantine școlare, cuvântarea lui *R. Dobrescu*, Revizorul Capitalei, în «*Albina*» III, (1900) 523.
- Situațiunea cantinelor școlare pe 1902—903.
- Situațiunea cantinelor școlare în 1903—904.

- Situațiunea cantinelor școlare în 1901—902, 1902—1903, în anexele «Raportului d-lui Sp. C. Haret», pg. 48, 58.
- A. B. Sinișteanu. Raport privitor la activitatea revizorilor școlari și a învățătorilor în cursul anului 1901—902 însoțit de 7 tablouri statistice: *Cantinele școlare*, *Bibliotecile rurale*, *Școalele de adulți*, *Băncile populare*, *Cercurile culturale*, *Șezătorile culturale*. București 1903.
- Sp. C. Haret. Cantinele școlare, în «Raport», 1903, pag. 65.
- Ospătăria școlară din Craiova, în «Colecția legilor instrucției» 1904, pg. 1024.
- Anteproiect de regulament pentru funcționarea cantinelor școlare, în «Colecția legilor instrucției» 1904, pg. 132.
- Cantinele școlare din București. Raportul comisiei de control pe 1907—908. Dare de seamă a societății cantinelor școlare din jud. Ilfov pe 1907—903. București 1908.
- Statutele soc. Cantinelor școlare din jud. Ilfov. București 1909.
- Fest. Cantinele școlare în Belgia și în România, în «Viitorul» dela 11 Noembrie 1909.
- A. B. Sinișteanu. Cantinele școlare urbane, în «Omagiu lui Sp. Haret» 1911 pg. 871.
- I. Ghiață. Cantinele școlare rurale, în «Omagiu lui Sp. Haret» 1911 pag. 889.

5. Coloniile școlare de vacanță

- N. Nicolaescu. Coloniile școlare, în «Albina» I (1897—98), 1453.
- Jules Carlier. Les colonies scolaires et l'oeuvre du grand air pour les petits de Bruxelles, în «Revue pédagogique» No. 1, (15 Janvier 1898) pag. 42.
- Causseret. Promenades, voyages et colonies scolaires, în «Revue pédagogique» No. 6 (15 juin 1898) pag. 481.
- V. Brouet. Les colonies scolaires de la ville de Paris, în «Revue pédagogique» 15 Janvier 1902.
- V. Brouet. Les colonies scolaires de la ville de Paris en 1901, în «Revue pédagogique» No. 1, (15 janvier 1902.)
- Les colonies de vacances en France et à l'étranger, în «Revue philanthropique» 1903.
- Les colonies scolaires, în «Idéal du foyer», 8 août 1903.
- Colonies de vacances de Genève. 1904.
- N. Baboeanu. Coloniile școlare de vacanță, în «Viitorul» dela 12 Noembrie 1909.
- Dr. Maria Săvulescu. Raport despre coloniile școlare, în «Bulet. activ. sociale a preoților și învățătorilor». An. II (1909—1910) pg. 53.
- Primăria orașului București, Coloniile școlare 1875—1910. Buc. 1911.
- Dr. M. Cealic. Istoricul coloniilor școlare de vacanță organizate de comună (1902—1909). București 1910. (8°, 115 pg.)
- D. Sachelarescu. Coloniile școlare, în «Omagiu lui Sp. Haret» 1911, pg. 913

Instituții complementare ale școlii primare (Opere post-școlare)

1. Școli și cursuri de adulți

- Jules Gautier.* Cours d'adultes et conférences populaires, discours prononcé au Havre, în «*Revue pédagogique*» No. 5 (15 mai 1896) pag. 416.
- Édouard Petit.* Cours d'adolescents et d'adultes; les œuvres complémentaires de l'école; l'éducation populaire en 1895—96, rapport adressé a M. le ministre de l'instruction publique, în «*Revue pédagogique*». No. 8, 9, 10 et 11, 1896, pag. 103, 222, 394 et 507.
- A. Gavard.* L'examen pédagogique des recrues. Genève, 1896.
- A. Shart.* History of the city and guilds of London Institute for the advancement of technical Education. London, 1896.
- L. Deries.* L'enseignement et l'éducation des adultes dans le département de la Manche, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 octobre 1897) pag. 326.
- I. Kalinderu.* Școli de adulți pe Domeniul Coroanei, în «*Albina*» I (1897-98), pag. 1325.
- Edouard Petit.* Autour de l'école du soir, în «*Revue pédagogique*» No. 4 (15 avril 1898) pag. 303.
- Regulamentul și programul școlii de adulți, în «*Convorbiri didactice*» IV (1898—899) pg. 624.
- V. D. Pallade.* Școlile de adulți, în «*Convorbiri didactice*» IV (1898—899) pg. 440.
- D-ra M. Cusiner.* Cursuri suplimentare, în «*Convorbiri didactice*». An. II (1898—899), pg. 446.
- N. Bibiri.* Școlile de adulți, în «*Albina*» III (1899—900), 449.
- G. Todiriță.* Școlile de adulți în sate, în «*Albina*» III (1899—900), 1125.
- R. Périé.* De l'instruction civique au cours d'adultes, în «*Revue pédagogique*» No. 2 (15 février 1900) pag. 128.
- I. Szterenyi.* L'enseignement industriel et professionnel de la Hongrie. Budapest, 1900.
- Ferraud.* Les cercles de jeunes gens et de jeunes filles dans le département du Loiret, în «*Revue pédagogique*» No. 7 (15 juillet 1900) pg. 59.
- F. Alengry.* L'écoles dans la prison, în «*Revue pédagogique*» No. 4 (15 avril 1901) pg. 313.
- D. Mândricel.* Școlile de adulți, în «*Rev. asociației învățătorilor*» II (1901—902), No. 3—4.
- Sp. C. Haret.* Școlile de adulți, în «*Raport către M. S. Regele*» 1903 pg. 154.
- A. B. Sinișteanu.* Raport... cu 7 tablouri statistice: Școlile de adulți... etc București 1903.
- Reviz.-școlar al jud. Muscel. Regulamentul și programele școlilor rurale de adulți. Câmpulung, 1903.

- M. Pellisson. Les oeuvres auxiliaires et complémentaires de l'école en France. Paris, 1903.
- Cursurile de adulți în 1902—903, în «Raport adresat M. S. Regelui» de Sp. C. Haret 1903. Anexe pg. 120.
- Regulament pentru școalele de adulți, în «Colecția legilor instrucției», 1904, pg. 975.
- I. Kalinderu. Cursurile de adulți, în «Albina» VIII (1904—905), 339.
- A. Cursurile de adulți, în «Albina» IX (1905—906). 1366.
- L. Blocq. Les foyers du soldat. 1906. Paris.
- Cr. S. Negoescu. Învățământul profesional în Germania de Sud. București, 1906.
- Le foyer du soldat de Paris, 1893—1907.
- Din foloasele scoalei de adulți, în «Albina» XI (1907—1908), 244.
- I. Propuneri pentru școalele de adulți, în «Albina» XI (1907—908) 297.
- Circulara d-lui Ministru cu privire la cursurile de adulți, în «Bul. activ. soc. a preoților și învățătorilor». An. I (1908—909) pg. 451.
- ✓Dr. I. Lupaș. Necesitatea școalelor de adulți, în «Bul. activ. soc. a preoților și învățătorilor». An. I (1908—909), pg. 375.
- Circulară relativă la școalele de adulți, în «Bul. activ. soc. a preoților și învățătorilor» An. I (1908—909), pg. 355.
- Al. Dumitrescu. Școalele de adulți în Germania. Tipărită de Casa școalelor 1909.
- Maria V. Timuș. Școala de adulți din fabrica de chibrituri, în «Buletinul activității sociale». An. II (1909—910), pg. 162:
- ✓C. Oproiu. Cuvântare la inaugurarea unei școale de adulți, în «Bulet. activ. soc. a preoților și învățătorilor». An. II (1909—910), pg. 289.
- Filhol. L'enseignement post-scolaire dans quelques États de l'Allemagne, în «Revue pédagogique» No. 11 (15 novembre 1910).
- Maurice Roger. L'enseignement des adultes en Angleterre, în «Revue pédagogique» No. 6 (15 juin 1910).
- G. L. Trancu. Raport despre școala de adulți din Galați, în «Bul. act. soc. a preoților și învățătorilor». An. III (1910—911); pg. 81.
- Primăria orașului București. Școalele de adulți. 1911.
- L. Lorentz. L'enseignement post-scolaire en Allemagne, în «Revue pédagogique» No. 4 (15 avril 1911) pag. 349.
- D. Bujilă-Dăeni. Școalele de adulți, în «Omagiul lui Sp. C. Haret», 1911 pg. 866.
- Ch. Petit-Dutaillis. L'enseignement populaire de la musique, în «Revue pédagogique» No. 12 (15 décembre 1911).
- Rapport sur l'enseignement à la caserne. Paris, (f. an).
- P. Astier et I. Cuminal. L'enseignement technique, industriel et commercial en France et à l'étranger. Paris (Roustan) f. an.

2. Conferințe populare

- F. Martel. Les sociétés d'enseignement primaire. Paris 1889 (Tomul IV din «Monographies pédagogiques» publicat cu ocazia expoziției universale).

Maurice Boucher. Lectures populaires. Allocution prononcée à la séance d'ouverture des cours de l'Association philotechnique, în *Revue pédagogique* No. 1 (15 Janvier 1897) pg. 1.

D. Constantinescu. Folioasele conferințelor și micilor broșuri populare, în «*Convorbiri didactice*». III (1897—898), pg. 411.

C. Teodorescu. Conferințele populare, în «*Convorbiri didactice*» III (1897—898) pg. 542.

Maurice Boucher. Les lectures et conférences populaires dans les départements, în «*Revue pédagogique*» No. 11 (15 novembre 1899) pg. 385.

C. B. Les lectures populaires à Lille, în «*Revue pédagogique*» No. 4 (15 avril 1899) pg. 316.

✓ Gr. Teodossiu. Societatea conferințelor populare, în «*Albina*» IV (1900—901) pg. 1098.

✓ I. Dinulescu. Conferințele populare, în «*Rev. asociației învățătorilor*» IV (1903—904), No. 12.

D. Constantinescu. Conferințele populare, în «*Omagiu lui Sp. C. Haret.*» 1911, pg. 991.

Après l'école, revistă pentru conferințe populare, redactată în Paris, Cornély éditeur.

Maurice Boucher. Les lectures populaires. Paris, Bureau de l'association philotechnique (f. an).

3. Cercurile culturale

✓ U. Popa. Cercurile culturale, în «*Albina*» IV (1900—1901) pg. 218.

✓ V. Munteanu. Cercurile culturale, în «*Albina*» IV (1900—1901) pg. 682.

A. B. Sinișteanu. Raport cu 7 tablouri statistice: *Cercurile culturale...* etc. București 1903.

C. Ionescu-Lungu. Asupra cercurilor culturale, în «*Șezătoarea săteanului*» 1903.....

Decizuni din 1902 pentru cercurile culturale în anexe la «*Raportul*» d-lui Sp. C. Haret «căt-re M. S. Regele», 1903, pg. 108, 112. Starea lor în anul 1903 pg. 113. Cf. și pg. 114, 115.

Sp. C. Haret. Cercurile culturale, în «*Raport adresat M. S. Regelui*» 1903 pg. 147.

Circulară cu privire la ședințele publice ale cercurilor culturale, în «*Bul. activ. soc. a preoșilor și inv.*» An. I (1908—1909) pg. 360.

A. Gheorghiu, Cercurile culturale în «*Omagiu d-lui Sp. Haret*» 1911 pg. 973

M. Sadoveanu, Cercurile culturale în «*Omagiu d-lui Spiru C. Haret*» 1911 pg. 985.

4. Șezătorile școlare

Dr. T. Dicescu. Șezători populare, în «*Rev. asociației învățătorilor*» an. III, (1902—1903) No. 5.

Raportul revizorului școlar jud. Ilfov, despre șezătorile sătești. 1903.

- Sp. C. Haret. Șezătorile sătești, în «Raport adresat M. S. Regelui» 1903 pg. 153.
- A. B. Sinișteanu. Raport.... cu 7 tablouri statistice: «Șezătorile» culturale. București 1903.
- Raportul d-lui revizor școlar al jud. Ilfov circ. I, cu privire la șezătorile sătești. București 1903.
- Șezătorile școlare în 1903, în «Raport adresat M. S. Regelui» de d. Sp. Haret, Anexe pg. 117.
- A. B. Sinișteanu, Dare de seamă despre mersul șezătorilor sătești. București, 1904. (cf. Buletinul oficial dela 1 Februarie 1904.)
- E. Băbușianu, Rostul șezătorilor sătești, în «Albina» VIII 1904—1905 pg. 487.
- Th. D. Speranția, Folosul șezătorilor, în «Albina» XIII (1909—1910) 1167.
- Pr. Sîmedrea. Șezători sătești, în «Bulet. activ. soc.» An. II (1909—1910) pg. 621.
- S. Robu. Ceva despre șezători, în «Bulet. activ sociale a preoților» An. III (1910—1911) pg. 174.

5. Universitățile populare

- Un profesor. Universitățile rurale din Danemarca, în «Albina» I (1897—98) pag. 773.
- St. Kiritzescu. Universitățile rurale, în «Convorbiri didactice» IV (1898—99) pg. 861.
- A. H. L'Université populaire, în «Après l'école», V année (1899—900) pg. 26, 119, 252.
- Ch. Guieysse. Les universités populaires et le mouvement ouvrier, în «Cahiers de la Quinzaine» 17 oct. 1901.
- A. Rivaut, Les universités populaires, în «Revue politique et parlementaire» 10 septembre 1901.
- J. Bourdeau, La crise des universités populaires, în «Journal des débats» 13 Juillet 1902.
- Dick May, Quelques reflexions sur les universités populaires, în «Revue socialiste» janvier, fevrier 1902.
- E. Kahn, La question des universités populaires, în «Revue socialiste» Juin 1902.
- M. Pellisson, Les universités populaires, în «Revue pédagogique» 15 decembre 1903.
- G. Planchon, Les ouvriers et les universités populaires, în «l'Emancipation» 1-er Janvier 1904.
- L. Delpont de Vissec, La crise des universités populaires, în «Revue Bleue» 30 Janvier 1904.
- Université populaire «coopération des idées». Histoire de 12 ans. Paris 1910
- Université populaire de St. Gilles. Bulletin bimensuel. 9-e année 1910.
- Marc Sangnier, Les universités populaires, Paris, Vitte (f. an)

6. Bibliotecile populare

- Bibliotecile rurale, în «*Drapelul*», An. I No. 97.
- A. Mironneau. La bibliothéque circulante du canton de Baugé, în «*Revue pédagogique*» No. 3 (15 mars 1895) pg. 222.
- ✓ N. Nicolaescu. Școalele și bibliotecile populare, în «*Albina*» I (1897—1898) pg. 74.
- ✓ C. Pop. Tașcă. Bibliotecile școlare rurale, în «*Albina*» I (1897—98) pg. 632.
- ✓ I. Neagu. Bibliotecile școlare, în «*Albina*» I (1897—98) pg. 473.
- Regulamentul din 1898 al bibliotecilor populare, în «*Raport adresat M. S. Regelui*» de d. Sp. Haret, 1903. Anexe pg. 128.
- ✓ D. Constantinescu. Raport cu privire la regulamentul bibliotecilor populare, în «*Convorbiri didactice*» IV (1898—99) pg. 199.
- X., Biblioteci ambulante în Transilvania, în «*Albina*» II (1898—1899) pg. 131.
- Un sfat pentru bibliotecile populare, în «*Albina*» III (1899—1900) p. 1232.
- Statutele Bibliotecii «Regina Elisabeta». Alexandria 1900.
- ✓ I. Cosmescu. Bibliotecile populare, în «*Sezătoarea sateanului*» 1900....
- ✓ Gh. Adamescu. În cheștiunea bibliotecilor rurale, în «*Albina*». IV (1900-901) p. 566.
- ✓ Gh. Adamescu, Bibliotecile dela sate, în «*Albina*» IV (1900—1901) p. 546.
- A. B. Sinișteanu. Raport... cu 7 tablouri statistice: *Bibliotecile rurale...* etc. Buc. 1903.
- Sp. C. Haret. Biblioteci, reviste și publicațiuni populare, în «*Raport*» 1903, pag. 158.
- Liste de cărți ale bibliotecilor populare în «*Raport adresat M. S. Regelui*» de Sp. C. Haret 1903. Anexe pag. 124, 125, 131.
- N. N. Tron. Bibliotecile populare, în «*Revista asociației învățătorilor*» IV (1903—1904) No. 3—4.
- Biblioteci populare, decizia din 1903 în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, p. 598.
- Réglement des bibliothèques municipales de Paris. 1903.
- Notice sur les bibliothèques municipales de Paris. Paris 1905.
- E. Fabietti. Le biblioteche del popolo. Milano 1905.
- E. Fabietti. Manuale per le biblioteche popolari. Milano 1908.
- Bibliothèques populaires, în «*La Patrie*» de la 21 Octombrie 1908.
- Bibliotechine gratuite per le scuole elementari. Bologna 1908.
- Boletino delle biblioteche popolari. Anno I 1908.
- V.—H. F. A propos des bibliothèques populaires en Allemagne, în «*Revue pédagogique*» No. 6 (15 juin 1909).
- P. Dulfu, Bibliotecile populare în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1914, pag. 899.
- M. Delabran, Biblioteci și case de citire la sate, în «*Gazeta Transilvaniei*» dela 28 Ianuarie 1911.
- M. P. Bibliothèques intercommunales-circulantes, în «*Revue pédagogique*». No. 4 (15 avril 1912)

7. Învățământul agricol

- G. Hazu, *Învățământul practic al agriculturii* Buc. 1897.
- D. Constantinescu, *Relativ la învățământul agricol în școlile normale primare*, în «*Convorbiri didactice*» III (1897—1898) pg. 666.
- C. Jeannot. *Les instituteurs et l'enseignement agricole*, în «*Revue pédagogique*» No. 5 (15 mai 1901) pg. 454.
- M. E. Mihăescu. *Învățământul agricol*, în «*Rev. asociației învățătorilor*» II (1901—1902) No. 1—2.
- V. Elena. *Grădinele școlare*, în «*Rev. asociației învățătorilor*» II (1901—1902) No. 10—11.
- I. C. Ionescu. *Grădina școlară*, în «*Revista asociației învățătorilor*» II (1901—1902) No. 6.
- An. Marinescu. *Școala și învățământul agricol*, în «*Revista asociației învățătorilor*» II (1901—1902) No. 8.
- Sp. C. Haret. *Apel către proprietari ca să procure școlilor pământul pentru practica agricolă* (1902) în «*Colecția legilor instrucției*» pag. 526.
- I. Neculau. *Practica agricolă*, în «*Rev. asociației învățătorilor*» III 1902—1903) No. 9—10.
- M. Turmann. *Les associations agricoles en Belgique*. Paris (Lecoffre) 1903.
- I. Ivănescu. *Învățătorul și agricultura rațională*, «*Rev. asociației învățătorilor*» IV (1903—1904) No. 3—4.
- I. Teodorescu. *Învățătorul și agricultura*, în «*Rev. asociației învățătorilor*» IV (1903—1904) No. 5.
- Circulări din 1902 pentru învățământul practic agricol și pentru învățătorii ambulanți, în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, pag. 524.
- Deciziune pentru serbarea pomilor (1902) în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, pag. 527.
- Deciziune pentru premii celor ce propagă cultura cartofului (1902) în «*Colecțiunea legilor instrucției*» 1904, pag. 532.
- N. Nicolaescu. *Învățământul agricol*, Galați, 1902.
- Sp. C. Haret. *Învățământul agricol în «Raport M. S. Regelui»* 1903, p. 97.
- Circulară privitoare la grădinile școlare, în «*Colecția legilor instrucției*», 1909 pag. 495, 496.
- Deciziuni și circulări privitoare la învățământul agricol în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, pag. 536, 539, 540, 548, 1030.
- I Bănescu, *O propunere asupra serbării pomilor*, în «*Albina*» IX (1905-1906) pag. 138.
- St. Neculcea, *Sărbătoarea pasărilor și a pomilor* în «*Albina*» X (1906-1907) pag. 204,
- Memoriul absolvenților școlii centrale de agricultură relativ la fermele model... la învățământul ambulant agricol..... București 1907.
- Învățătorii ambulanți, în «*Bul. activ. soc. a preoților și învă.*» An. I (1908-1909) pag. 197, 331.
- Circulară către revizorii agricoli, în «*Bul. activ. sociale a preoților și învă.*» An. I, (1908—1909), pag. 227.

- Învățământul agricol pe lângă școala primară, în «*Buletinul activității sociale*». An. I (1908—1909) pag. 1 5.
- N. Nicolaescu. Raport despre grădina școlai No. 26 din București, în «*Bulet. activității soc. a preoților și inv.*» An. I (1908—1909) pag. 583.
- D. I. Ștefănescu. Necesitatea învățământului agricol în școala primară în «*Bulet. activ. soc.*» An. II (1909—910) pag. 305, 321.
- Ș. Popa. Grădinile și câmpurile de cultură, în «*Bulet. activ. soc. a preoților și inv.*» An. II (1909—910) pag. 156.
- C. Nazarie, Practica agricolă în școlaele normale, în «*Omagiu lui Sp. Haret*». 1911, pag. 324.

8. Învățământul gospodăriei

- A. I. Germain L'enseignement des travaux du ménage dans les écoles primaires... Bruxelles 1887.
- I. Ciorănescu. Gospodăria, în «*Revista asociației învățătorilor*» II (1901-902) No. 9, 10—11.
- Gh. Adamescu. Școlaele de gospodărie din Belgia, în «*Albina*» V (1901-902), pag. 14.
- Regulament pentru școala de menagiu *Principesa Maria*, în «*Colecțiunea legilor instrucției*» 1904, pag. 275.
- L. Mrejeriu. Gospodina și fata de la țară cum sunt și cum ar trebui să fie. Bârlad. 1907.
- P. Volănescu. Rezultatul școlaelor de gospodărie țărăneasă, în «*Rev. asociației învățătorilor*» VIII (1907—1908), No. 1—2, 5 6.
- Școala de gospodărie casnică «*Principesa Maria*» din Iași. Regulamentul publicat în «*Monitorul oficial*» de la 6 Maiu 1908.
- Congrès international d'enseignement ménager Fribourg 29 30 Sept. 1908. Rapport avant le congès. Fribourg (Suisse) 1908.
- L. Frank. L'education domestique des jeunes filles ou la formation des mères. Paris Larousse f. an.

9. Serbări școlare

- Serbarea dela Călugăreni (1902) în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, pag. 560, 612.
- D. Bulat. Asupra serbărilor școlare, în «*Revista asociației învățătorilor*» V (1904—905), No. 8.
- R. Grigorceu, Călugărenii, în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911, pag. 938.
- Gh. N. Părcălabu, Borzeștiu în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911, pag. 941.
- I. Lupu, Serbările școlare, în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911, pag. 925.
- V. Costăchescu, Serbările naționale, în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911 p. 932.
- G. Nicolaescu, Răsboienii și Călugărenii, în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911, pag. 936.
- G. T. Ionescu, Serbarea de la Probota în «*Omagiu lui Sp. Haret*» 1911, pg. 944.

10. Teatru popular

- Gr. Teodossiu. Teatru sătesc, în «*Albina*» IV (1900—1901), pag. 23.
 I. Kalinderu. Teatru la sate, în «*Albina*» IV 1900—901) pag. 736.
 Th. D. Sperantia. Teatrul cel mai bun mijloc de moralizare, în «*Albina*», VIII, (1904—905), pag. 173.
 Th. D. Sperantia. Teatrul la sate, în «*Albina*», XIII (1909—910), pag. 709.
 I. Florescu. Teatrul școlar, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911, pag. 1029.
 V. Alece. Teatrul sătesc, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911, pag. 1032.

IV

Instituțiuni de educațiune socială

1. Societăți de educație populară

- G. Compayré. Le congrès des «Petites A» tenu à Saint-Étienne, 1898, în «*Revue pédagogique*» No. 9 (15 Septembre 1898) pg. 186.
 N. Nicolaescu, Cooperativele școlare, în «*Albina*», II (1898—99), pag. 434.
 Édouard Petit. Un congrès post scolaire à Anvers, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 Octobre 1898) pg. 295.
 G. Compayré. Le deuxième congrès des «Petites A» tenu à Lyon, 1899, în «*Revue pédagogique*» No. 7 (15 Juillet 1899) pg. 1.
 P. G. Coruri hisericești la sate, în «*Albina*», III (1899—900), pag. 415.
 G. Belinschi. Societate pentru apărarea păsărilor, în «*Albina*», V. (1901-902) pag. 624.
 Radu. Corurile de săteni, în «*Albina*», IX, (1905—906). pag. 1320.
 Bănci școlare, în «*Albina*», XI (1907—1908), 281.
 Buletin de la société populaire des beaux arts. Paris. 1908.
 Societăți de elevi în «*Buletinul activ. sociale a preoților și învățătorilor*» An. I (1908—1909), pag. 425, 590, 617, 783, 895.
 Sp. Popescu. Raport privitor la băncile școlare, în «*Buletinul activității sociale a preoților și învățătorilor*». An. I, (1908—1909), pag. 275.
 Édouard Petit. Le congrès national des «Petites A», tenu au Havre 1909, în «*Revue pédagogique*» No. 10 (15 Octobre 1909).
 B. de Luca. Cooperativele școlare în Italia și America de Nord, în «*Secolul*» dela 23 Ianuarie 1910.
 A. Bratu, Tovărășii de școlari, în «*Albina*», XIV (1910—1911), pag. 769.
 Gr. Teodossiu. Asociațiunile între școlarii de curs primar, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911, pag. 851.

2. Economie și mutualitate

- Iul. Beurdeley. Après l'école : le placement des enfants, în «*Revue pédagogique*» No. 3 (15 Mars 1895) pg. 204.
 C. C. Coutant. Projet de Société scolaire d'aide mutuelle et de retraite, présenté au congrès du Havre, în «*Revue pédagogique*» No. 12 (15 Décembre 1895) pg. 496.

- P. Beurdeley.* Les progrès de la mutualité scolaire et sa valeur éducatrice, în «*Revue pédagogique*» No. 6 (15 Juin 1898) pg. 495.
- Édouard Petit.* La fête de la mutualité scolaire, în «*Revue pédagogique*» No. 6 (15 Juin 1899) pg. 502.
- J. La Bigorre.* Les mutualités scolaires, manuel théorique et pratique, Tarbes, 1901.
- F. Hamant.* Les mutualités scolaires et l'enseignement libre. (Paris) 1901, Poussielgue, éditeur.
- Mutualité scolaire (statuts modèles rédigés par le Ministère de l'Intérieur 1898), în «*Après l'école*» VII année (1901—1902), pg. 481, 515, 544.
- Casele de economie școlară. (Instrucțiuni, 1902), în «*Colecția legilor instructivei*», 1904, pag. 538. Vezi și pag. 658.
- F. Lépine.* La mutualité, ses principes, ses bases véritables. Paris, Colin, 1903.
- F. Alengry.* La mutualité, în «*Revue pédagogique*», 15 Mars 1904.
- E. Dédé.* Les sociétés de secours mutuels, Paris 1904, Librairie des questions actuelles,
- A.* Casele de economie pentru școlari, în «*Albina*» IX (1905—1906) pag. 879.
- Maurice Bertelot.* La mutualité scolaire. Paris. Alcan 1908.
- Sp. Haret.* Casele de economie școlară, în «*Buletinul activității sociale*». An. II (1909—910) pag. 153.
- Insemnătatea spiritului de economie ; Rostul caselor de economie școlară, în «*Buletinul activității sociale a preoților și învățătorilor*». An. III, (1910—1911), pag. 204.
- C. C. Popovici Tașcă,* Casele de economie școlară, în «*Omagiu lui Sp. Haret*», 1911, pag. 921.
- Ernest Rochelle.* Le premier congrès de l'Union nationale des mutualités scolaires publiques, în «*Revue pédagogique*» No. 1 (15 Janvier 1911) pg. 42.
- La mutualité scolaire, Manuel pratique. Lyon, Bureau de la chronique du Sud-Est. (f. an.)

3. Mișcarea economică. Cooperațiunea. Băncile populare. Obștile satești.

- C. Ionescu.* Asociațiunile agricole, în «*Albina*», II (1898—99), pag. ...
- Gh. A. Duhul de întovărășire,* în «*Albina*», III (1899—1900), pag. 932.
- N. Rădulescu.* Sfaturi pentru înființare de societăți de economie, în «*Albina*», IV, (1900—901), pag. 1234.
- V. S. Papp.* Societăți de ajutor reciproc în comunele rurale, în «*Albina*», (1900—901) pag. 981.
- P. Popescu.* Băncile populare, în «*Albina*», IV (1900—1901), pag. 1079.
- R. Grigorcea.* Cum trebuie să-și păstreze sătenii banii, în «*Albina*», V (1901—1902), pag. 294.
- V. S. Moga.* Cum poate ridica învățătorul partea economică a sătenilor, în «*Albina*», V (1901—1902), pag. 1292.
- V. Munteanu.* Societățile satești, în «*Albina*», V (1901—902), pag. 981.

- P. Chirișescu. Bănci populare, în «*Albina*», V (901—902), pag. 869.
- C. P. Tașcă. Cultura în tovărășie, în «*Albina*», V (901—902), pag. 1164.
- N. I. Gădei. Ridicarea stării economice, în «*Rev. asociației învățătorilor*», II (1901—1902), No. 5 și No. 6.
- P. I. Rădulescu. Spiritul de asociație, în «*Rev. asociației învățătorilor*», II (1901—902), No. 5.
- I. G. Duca. Sociétés cooperatives en Roumanie. Paris. Jouve 1902.
- P. Popescu Muscel. Manual de bănci populare. Buc. 1902.
- Gr. P. Ollănescu. Le credit agricole et les banques rurales. Buc. 1902.
- Dr. Max. Popovici. Tovărășiile agricole. București, 1902.
- Circulari și decizii ale ministerului de instrucție privitoare la băncile populare, 1902, în «*Colecția legilor instrucției*» 1904, pag. 537, 600, 659.
- Frații Pătrășcoiu. Bănci populare germane, în «*Rev. asociației învățătorilor*», An. III, (1902—1903), No. 1—2.
- E. Novac. Societățile de economie la sate, în «*Noua Revistă pedagogică*», Buc. an. II, (1902—1903), No. 2.
- Frații Pătrășcoiu. Băncile populare, în «*Rev. asociației învățătorilor*», an. III, (1902—903), No. 5.
- Th. Zaharescu. Intovărășiri agricole, în «*Revista asociației învățătorilor*», an. III (1902—1903), No. 5.
- Gr. Pătrășcoiu. Biletele de economie ale băncilor populare, în «*Revista asociației învățătorilor*», an. III (1902—1903), No. 11—12.
- Gr. Pătrășcoiu. Fondul de rezerva în băncile populare, în «*Economia națională*» 1903...
- G. și I. Pătrășcoiu. Studiu introductiv asupra băncilor populare sistem Raifeisen și Schulze Delitsch. Buc. 1903. (8° 376 pag.).
- Gh. Tomaziu. Studiu asupra băncilor populare și contractul de societate. Buc. 1903
- G. Dumitrescu-Bumbești. Asupra băncilor populare. București 1903.
- C. Ionescu-Lungu și M. Mihăilescu. În preajma băncilor populare, în «*Șezătoarea sateanului*», 1903...
- M. Vlădescu. Discurs rostit în cameră la discuția proiectului asupra băncilor populare. Buc. 1903,
- Tr. Lalescu. Asupra organizării creditului popular, în «*Economia națională*», 1903...
- V. Kogălniceanu. Băncile populare, în «*Revista idealistă*», 1903...
- C. Smântănescu. Obârșia băncilor populare în străinătate și în România, în «*Șezătoarea sateanului*», 1903...
- N. Spineanu, Lumina în istoricul băncilor populare, (discurs), Severin 1903.
- A. B. Sinișteanu. Raport... cu 7 tablouri statistice : Băncile populare .. etc. Buc. 1903.
- Agricola. Asociațiuni sătenești. București, 1903.
- Al. Ștefănescu, Băncile populare, conferință. Buc. 1903.

- Sp. C. Haret.* Băncile populare, în «*Raport adresat M. S. Regelui*», pag. 142.
- I. A. Candiani.* În chestiunea băncilor populare, în «*Albina*», VII (1903-904), pag. 412.
- St. Morărescu.* Tovărășii pentru vânzarea produselor în «*Albina*», VII, (1903—1904), pag. 1122.
- Lăptăriile cooperative, în «*Buletinul ministerului de domenii*», 1903-904....
- D. Iiescu.* Svârcolirile cămătarilor sătești, în «*Noua Revistă pedagogică*», III (1903—1904), No. 3—4.
- Dr. D. Galian.* Despre banca populară sătească, cuvântare. Focșani, 1904
- G. S. Georgescu.* Băncile populare sătești. București, 1904. (8°. 96 pag.).
- Gr. Pătrășcoiu.* Băncile populare, în «*Economia națională*». 1904...
- D. N. Comșa.* Societățile cooperative. Ed. 2-a. Buc. 1904.
- I. G. Duca.* Mișcarea băncilor populare în România, comunicare la congresul internațional al cooperățiunii din Budapesta. Buc. 1904.
- I. Pătrășcoiu.* Pagini din istoricul băncilor populare. Târgu-Jiu, 1904 (8°. 72 p.)
- I. D. Petrescu.* O judecată în mișcarea băncilor populare. București 1904, (8°. 63 pag.)
- D. S. Nenițescu.* Băncile populare sătești, în «*Revista de drept și sociologie*» 1904...
- V. N. Opreșanu.* Băncile populare și noua metodă practică a comptabilității lor. Buc. 1904 (8° 129 pag.).
- I. Bordinanu.* Conferință despre băncile populare. Roman, 1904.
- D. I. Presbiterianu.* Asociațiuni agrare sătești. Buc., 1904, (8°. 44 p.).
- Congresul băncilor populare la Focșani. Conferințele rostite la 11—13 Ian. 1904. Ploești, 1904.
- P. Volănescu.* Societățile țărănești în Danemarca, în «*Albina*», VIII (1904—1905), p. 1054.
- Băncile populare în educația poporului, în «*Albina*», VIII (1904—1905), pag. 279.
- I. M. Șendrea.* Băncile populare. Buc. 1905 (8°, 56 pg.)
- Sp. C. Haret.* Tovărășiile țărănești, în «*Albina*», VIII (1904—1905), p. 254.
- P. I. Rădulescu,* Săteni, întovărășiți-vă! în «*Albina*», IX (1905—1906), pag. 208.
- I. Petrescu.* Din foloasele cooperățiunii, în «*Șezătoarea săteanului*», 1906...
- I. Răducanu.* Două chestiuni privitoare la mișcarea noastră cooperativă. Buc. 1906.
- Pr. V. Marinescu.* Plângeri adevărate, rostite la congresul băncilor populare din 1906. București, 1906.
- G. V. Ionescu.* Importanța și utilitatea băncilor populare sătești. București, 1906, (8°. 24 pag.).
- Dr. I. Răducanu.* Mișcarea noastră cooperativă. Buc. 1906.
- M. Chiricescu.* Tovărășie agricolă țărănească, conferință. București, 1906. (8°. 62 pag.).
- Gh. Dumitrescu-Bumbesti.* Privire generală asupra băncilor populare, în «*Șezătoarea săteanului*», 1906...

- Gh. Dumitrescu-Bumbești. Operațiunile băncilor populare, în «Șezătoarea săteanului», 1906.
- Gh. Dumitrescu-Bumbești. Băncile și cooperativele sătești, în «Șezătoarea săteanului», 1906....
- I. G. Duca. Obștile sătești, în «Șezătoarea săteanului», 1906.
- Vintilă Brătianu. Obștile sătești pentru arendare de moșii, în «Viața românească», 1906....
- C. Popescu. Cooperatismul și minunile lui, în «Șezătoarea săteanului», 1907....
- T. C. Ionescu-Pășcani. Alegerea conducătorilor unei bănci populare, în «Curierul băncilor populare», 1907....
- I. G. Ciorănescu. În chestiunea țărănească. Cooperativele sătești. Bârlad, 1907.
- C. Cercel. Cooperatismul în România, în «Șezătoarea săteanului», 1907....
- D. Constantinescu. Asupra asociațiilor agricole. București. 1907.
- C. Orănescu. Băncile sătești și legea tocmelilor agricole, în «Șezătoarea săteanului», 1907....
- G. Dumitrescu-Bumbești. Învățătorii și preoții în mișcarea cooperativă, în «Șezătoarea săteanului». 1907....
- A. Marinescu. Societățile cooperative în România. Pitești 1907.
- Pr. N. Aramă. Centrala băncilor populare față de învățători, în «Revista asociației învățătorilor», VIII (1907—1908), No. 1—2.
- M. Lungianu. Tovărășii sătești în «Albina», XI (1907—1908), pag. 742.
- Însemnătatea tovrărășiiilor pentru săteni, în «Albina», XI (1907—1908).
- Băncile populare și obștile sătești. Buc. 1908. (vol VII din Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească).
- I. Daniello. Însoțirile de consum, în «Bul. activ. sociale a preoților și învățătorilor». An. I (1908—1909), pag. 991.
- Societățile cooperative din jud. Romanați, în «Bul. activ. soc. a preoților și învățătorilor». An. I, (1908—1909), pag. 387.
- Grig. T. Lăptăriile cooperative, în «Bulet. activ. soc.» An. I, (1908—1909), pag. 259.
- Fest. Lăptăriile cooperative, în «Viitorul» dela 19 Noemvre 1909.
- Manoliu G. și Manoliu D. Asociațiuni de interes agricol. Louvain 1909.
- N. I Moga. Über die ländliche Hausindustrie in Rumänien. Halle a. S. 1909.
- N. M. Adamescu. Lucrările făcute în ramura construirii de cuptoare, în «Bulet. activ. sociale. An. II (1909—1910), pag. 193, 215.
- G. Dumitrescu-Bumbești. Monografia băncii populare «Gilortul» din Novaci. București. Socec 1910.
- Dr. I. Polysu. Călăuză pentru înființarea societăților de consum. București 1910.
- Cooperativele de credit din Anglia, în «Bulet. activ. sociale a preoților și învățătorilor». An. III (1910—1911), pag. 353.
- G. Beiu Paladi. D. Haret și dezvoltarea economică a satelor, în «Omagiu lui Sp. Haret», 1911, pag. 1049.
- A. Ofoiu. Organizație economică la sate, în «Unirea» din Blaj dela 6 Februarie 1911.

T. C. Ionescu Pașcani, Cooperația română în «Omagiu lui Sp. Haret», 1911, pag. 1044.

St. Morărescu, Obștile sătești, în «Omagiu lui Sp. Haret», 1911, pag. 1062.

Anuarele băncilor populare s'au publicat de Cassa Școalelor pentru 1901, 1902, 1904, 1905 pentru 1906 de Creditul Agricol; iar pe 1907, 1908 și 1909 de Casa Centrală a Băncilor populare.

